

KS. HENRYK OSTROWSKI

ANALIZA STRUKTURALNA OPISU WOJEN MESEŃSKICH W IV KSIĘDZE PRZEWODNIKA PO HELLADZIE PAUZANIASZA

Czwartą księgę swego "Przewodnika po Helladzie" poświęca Pauzaniass Mesenii. Księga ta zdecydowanie różni się od pozostałych odmiennością ujęcia literackiego. Stanowi zwartą całość artystyczną, ukazującą dzieje Mesenii od czasów najdawniejszych do połowy II w. p.n.e. Autor za pomocą partii narracyjnych, zwanych logosami, w sposób dramatyczny i wysoce zretoryzowany daje zarys początków Mesenii, ukazuje dzieje bohaterskiej walki Meseńczyków w obronie wolności zagrożonej przez zaborczość Sparty, a wreszcie restaurację państwa meseńskiego za wolą Epaminondasa oraz dzieje Mesenii po powrocie Meseńczyków na Peloponez. Sześć ostatnich rozdziałów książki ma charakter periegetyczny (30, 1-36,7)¹.

Centralnym tematem w ukazanej przez Pauzaniassza panoramie dziejów meseńskich są wojny prowadzone ze Spartą, określane powszechnie przez historyków jako trzy wojny meseńskie. Pauzaniass, począwszy od rozdziału czwartego (4, 2), ukazuje narażanie konfliktu między Lacedemonem a Mesenią, której żyżne pola z zazdrością śledziło oko agresywnego sąsiada, następnie obszernie przedstawia dzieje pierwszej wojny meseńskiej (5, 9-13,7), drugiej, zapoczątkowanej powstaniem helotów (15, 1-23,4), a wreszcie - bardzo pobieżnie - trzeciej (24, 5-7), historycznie potwierdzonej przez Tukidydesa (I, 103). Przypatrzmy się bliżej literackiemu obrazowi wojen meseńskich nakreślonymu przez Pauzaniassza.

I

Wstęp do wojen meseńskich stanowi zespół narracyjny o dalszych i bliższych wypadkach sprzed I wojny (4, 2-5,9),

słożony z trzech logosów: o incydencie w przybytku Artemidy Limmatis (4, 2-3), o incydencie z wołami Polycharesa (4, 4-5, 5), o wypadkach bezpośrednio poprzedzających wybuch pierwszej wojny mezeńskiej (5, 6-9).

1. Incydent w przybytku Artemidy Limmatis (4, 2-3)

Bezpośrednio po logosie genealogicznym (1, 1-4, 1) wprowadza autor logos (4, 2-3) o charakterze legendy historycznej. Logos jest niewielki. Liczy tylko 22 wiersze tekstu. Rozpoczyna go informacja periegetyczna: "Ἔστιν ἐπὶ τοῖς ὄροις τῆς Μεσσηνίας ἱερὸν Ἀρτέμιδος [...] Λιμνάτιδος [...] (4, 2), która jednak nie pełni tutaj roli inspiracyjnej w stosunku do logosu, jak to ma miejsce w części periegetycznej księgi (30, 1-36, 7), lecz stanowi tylko cesurę międzylogosową. Pauzaniasz krótko przedstawia tragiczne zdarzenie, zachowując przy tym zupełny dystans do przekazywanych informacji. Ogranicza się do przytoczenia lacedemońskiej wersji incydentu: Λακεδαιμόνιοι μὲν δὴ φασὶν [...] (4, 2) i sprzecznej z nią wersji mezeńskiej: Μεσσηνιοὶ δὲ [...] φασὶν [...] (4, 3). Posługuje się przy tym czasownikiem φασὶν z konstrukcją acc. c. inf. Logos zamyka wypowiedzią odautorską: Ταῦτα μὲν ἐκάτεροι λέγουσιν, κειθέσθω δὲ ὡς ἔχει τις ἕς τοὺς ἑτέρους σκοποῆς. (4, 3). Powyższa legenda historyczna, wprawdzie nie osadza opowiadanego zdarzenia w ramach chronologicznych, jednak występująca w niej genealogia króla lacedemońskiego Teleklosa pozwala w przybliżeniu określić czas zdarzenia. Opowiadanie zawiera też ważną informację o genezie konfliktu mezeńsko-lacedemońskiego. Zasadniczą przyczyną I wojny mezeńskiej była żyzność Mesenii: αἴτιον δὲ εἶναι τῆς χάρας τῆς Μεσσηνίας τὴν ἀρετήν (4, 3)². Spoza legendy wychyla się niejako historia. Faktyczną więc przyczyną wojny były względy ekonomiczne. Wprawdzie analizowany logos ze względu na podawane informacje genealogiczne łączy się z poprzednim, ale ma już inną fakturę: oto wyraźnie oscyluje ku historii.

2. Incydent z wołami Polycharesa (4, 4-5, 5)

Drugi logos analizowanego zespołu logosowego ma odmienny charakter niż poprzedni, gdyż utrzymany jest w fakturze anegdoty historycznej, a ponadto jest znacznie obszerniejszy od poprzedniego (84 wiersze). Anegdota według Sierotwińskiego³ jest to raczej krótkie opowiadanie o zdarzeniu z życia

wybitnej osoby rzeczywistej. Określenie omawianego logosu jako anegdota historycznej jest o tyle uzasadnione, że Polychares był olimpinikiem podczas IV olimpiady (764 r. p.n.e.), a więc w odczuciu Greków był wybitną osobistością. Panzaniasz w analizowanym logosie wyraźnie zmienia formę podawczą. Odrzuca stosowany w legendzie historycznej (4, 2-3) dystans informacyjny i stosuje tryb oznajmujący zamiast konstrukcji acc. c. inf. Akcją ekakursu osadza mocno w realiach historycznych, określa czas i podaje imiona królów lacedemońskich, za panowania których doszło do opisanego incydentu (por. 4, 4-5). Upatruje genezę konfliktu meseńsko-lacedemońskiego we wzajemnej niechęci - ἀφορμῆς σφίσιν ἐθελέσθως - oraz pragnieniu walki: ἔχουσιν καὶ κολεμῆσαι (4, 4). Dramatyczne opowiadanie o krzywdzie Polycharesa zawiera trafne spostrzeżenia psychologiczne i doskonale rysuje etos przebiegłego, bezwzględnego i podstępnego Spartiaty Euajfnosa. Finał tragedii Polycharesa ma głęboką motywację psychologiczną, mianowicie traktuje prowokacyjne zachowanie się Polycharesa jako wyraz odwetu za swoją krzywdę. W zakończeniu logosu (5, 1-5) autor raz jeszcze zbiera zarzuty lacedemończyków pod adresem Mesenii, które następnie odpiera, podając punkt widzenia strony przeciwnej. Raz jeszcze wskazuje, że u podłoża konfliktu leżała chęć zagarnięcia przez lacedemończyków żyznej ziemi meseńskiej: ὑπὸ πλεονεξίας δὲ τῆς σφετέρᾳ τε ἐπιβουλεύσαι (5, 3). Analizowany logos, podobnie jak i poprzedni, zamyka fraza o charakterze ogólnym: Ταῦτα μὲν δὲ αἷτια ἐκάτεροι τοῦ κολέμου γενέσθαι λέγουσιν (5, 5). Pod względem strukturalnym logos dzieli się na trzy części: 1) wstęp genealogiczny (4, 4), 2) anegdota o Polycharesie (4, 5-8), 3) zakończenie zbierające motywy wybuchu I wojny meseńskiej (5, 1-5). Przeważa w nim parataksa. W przedstawieniu postaci autor posługuje się silnym kontrastem. W wypowiedzi Euajfnosa można dostrzec pewne elementy retoryczne. Realia podane w logosie (gospodarka pasterska, początki handlu, zasady ustrojowe) nadają mu charakter historyczny, a ponadto świadczą, że Mesenia była gorzej zorganizowana politycznie niż Sparta.

3. Wypadki bezpośrednio poprzedzające wybuch I wojny meseńskiej (5, 6-9)

Po dwóch logosach ukazujących wypadki poprzedzające i wyjaśniające wybuch I wojny meseńskiej wprowadza Pauzaniasz krótki logos (30 wierszy) o wydarzeniach bezpośrednio poprze-

dsających wybuch konfliktu meseńsko-lacedemońskiego. Autor szczególnie przedstawia debatę Meseńczyków nad ukaraniem Polycharesa, która ma się zakończyć bratobójczą walką. Unaocznia, że mimo pokojowych inicjatyw króla meseńskiego Antiocha konflikt meseńsko-lacedemoński coraz bardziej narasta, a Lacedemończycy w największej tajemnicy przygotowują się do wojny, którą postanawiają bez względu na wszelkie przeciwności doprowadzić do zwycięskiego końca. Logos jest prosty strukturalnie, przeważają w nim zdania krótkie sbudowane paratactycznie. Często występujący zamiast aoristu indicativus praesentis zdradza tendencję autora do ożywienia opisu. Ekspozycyjną w poprzednim logosie zasadę kontrastu w odniesieniu do dwóch osób (Polycharesa i Euajfnosa) w niniejszym ekakursie autor przenosi na dwa wrogie sobie ludy. Meseńczycy robią wrzawę, a Lacedemończycy szańczenie i w milczeniu (κρύφα i ἐν ἄσπορῆν) przygotowują się do zbrojnej konfrontacji. Omawiany logos stanowi ostatnie ogniwo partii wstępnej dramatu.

Zanalizowane wyżej trzy logosity obejmują dalsze i bliższe wypadki sprzed I wojny meseńskiej. Podają istotną przyczynę konfliktu: zaborczość Lacedemonu. Pausaniasz, posługując się formą podwaczą legendy historycznej i anegdoty, przekazuje istotne informacje historyczne. Powyższy cykl logosowy wspólnie z logosem genealogicznym stanowi wspaniałą introdukcję do całej struktury logosowej książki IV. Mimo różnorodności formy podawczej, budowy strukturalnej i tematyki zanalizowane dotąd logosity zachowują jednolitość funkcjonalną, a mianowicie mają charakter wstępny do opowiadania o dziejach Meseńii. Dobrze też korelują z zasadami pisarstwa hellenistycznego.

II

Do wstępie złożonym z logosu genealogicznego i cyklu trzech logosów parahistorycznych wprowadza Pausaniasz zespół logosów historycznych (5, 9-13,7) stanowiący pierwszy akt dramatu, ukazujący smagania Meseńczyków w obronie swej wolności. Chociaż powyższy cykl logosowy składa się z 10 odrębnych logosów, tematycznie skoncentrowanych na dziejach I wojny meseńskiej, to jednak poszczególne logosity tej całości są ogromnie zróżnicowane pod względem strukturalnym i funkcjonalnym. Przejdźmy do ich bliższej analizy dla szczegółowego udokumentowania niniejszych twierdzeń.

Analiza literacka zespołu logosów o I wojnie meseńskiej

1. Zajęcie Amfeii przez Lacedemończyków i pierwsze reakcje ze strony meseńskiej (5, 9-6,6)

Logos przedstawiający atak i zajęcie przez Lacedemończyków meseńskiego miasteczka Amfeii stanowi wstęp do cyklu logosów historycznych o dziejach I wojny meseńskiej. Logos rozpoczyna informacja periegetyczna o położeniu topograficznym oraz wielkości osady: Ἡ δὲ Ἀμφεία πρὸς τῇ Λακωνικῇ πόλιν ἦν ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ, μεγέθει οὐ μέγα, ἐκὶ λόφου δὲ ὑψηλοῦ κεῖμενον καὶ ὑδάτων πηγὰς εἶχεν ἑφθόνους (5, 9). Samo zdobycie miasteczka relacjonuje autor bardzo zwięzłe, dosłownie w trzech krótkich zdaniach. Użyte są one przeważnie w indicativie praesentis, przez co relacja staje się żywa i bardziej obrazowa. Bezpośrednio po opisie zajęcia Amfeii Pauzaniasz bardzo dokładnie określa chronologię tego faktu (5, 10). Nie posługuje się już przy tym, jak to miało miejsce w logosie genealogicznym, określeniem czasu według pokoleń, lecz sięga do chronologii ogólno-greckiej. Określa mianowicie datę ἀλώσεως τῆς Ἀμφείας przez podanie roku olimpiady, olimpijczyka oraz imienia archonta w Atenach. Według Pauzaniusza zajęcie Amfeii, rozpoczynające I wojnę meseńską, miało miejsce w 743 r. p.n.e., a wojna została zakończona w 724 r. p.n.e.⁴ Należy jednak powiedzieć, że ze względu na brak pewnych materiałów źródłowych nie ma wśród uczonych pełnej zgodności odnośnie do chronologii I wojny meseńskiej⁵. Po tym krótkim opisie zajęcia Amfeii i określeniu daty tego faktu wplata autor w tok logosu dość dużą (45 wierszy) dygresję odautorską o charakterze metodycznym (6, 1-5). Mówi w niej o swej heurzezie źródłowej, ustosunkowując się osobiście do poszczególnych przekazów historycznych. Dygresję tę wprowadza w pełni świadomie i celowo: Πρὶν δὲ ἢ συγγράφειν με τὸν πόλεμον [...] (6, 1). Na jej początku zastanawia się nad samą nazwą wojny - "meseńska" - i wskazuje na analogię z nazwą "wojna trojańska", które to nazwy obydwu wojnom nadano nie od imienia zwycięzców, lecz zwyciężonych. Z kolei wymienia historyków wojen meseńskich: Rianosa z Bene⁶ i Myrona z Priene⁷. Obydwa zaprezentowane źródła krytykuje jako niekompletne: μέρος δὲ ᾧ ἕκαστος ἠρέσκειτο [...] (6, 2) i rozbieżne: Διάφορα οὖν ἐκὶ τοσοῦτον εἰρηκότων προσέειπαι (6, 3). W związku z tym oświadcza, że w opisie I wojny meseńskiej pójdzie za przekazem Myrona, natomiast dzieje II wojny

przedstawi na podstawie dzieła Rianosa. Krytykując przekaz Myrona, na konkretnym przykładzie wykazuje błędność jego informacji przez powołanie się na świadectwo Tyrtajosa⁸, z którego elegii cytuje in extenso dwa wiersze⁹. Dygresja powyższa potwierdza tendencję autora, ujawnioną wcześniej w logosie genealogicznym, do nadania swemu dziełu charakteru dzieła naukowego. Ujawnienie źródeł, na których oparł swą pracę, ich krytyka i świadomy wybór świadczą pozytywnie o autorze *Περὶ ἠθῆς τῆς Ἑλλάδος*. Także powoływanie się na powagę Tyrtajosa świadczy korzystnie o uczciwości historycznej Pauzanasza lub źródła późniejszego od Myrona i Rianosa, a pośredniczącego między Pauzanaszem a nimi. Elegie bowiem Tyrtajosa były, i są do dzisiaj, jedynym źródłem do poznania wojen meżeńskich¹⁰. Dlaczego Pauzanasz nie ujawnia trzeciego źródła, z którego zapewne korzystał, mianowicie *Ἑλληνικὰ Kallisthenesa*?¹¹ Stanowi to dla nas pytanie, na które trudno dać wiążącą odpowiedź. Przerwanie fikcji literackiej i ujawnienie się autora, a także wprowadzenie czytelnika w warsztat pisarski nadaje dziełu nie tylko charakter naukowy, lecz także zabarwia je subiektywizmem i wytrąca z literackiego toku opowiadania. To przy retorycznym charakterze dzieła nadaje mu specjalny rys subiektywizmu. Ten subiektywizm w periegetycznym dziele Pauzanasza, widoczny już w księdze *Ἀττικὰ*¹², znajduje niejednokrotnie swój wyraz w dalszych partiach książki *Μεσσηνιακὰ*. Subiektywizm, a także wprowadzenie dygresji stanowią istotną różnicę między dziełem Pauzanasza a zachowanymi fragmentami periegezy Heraklidesa z Krety oraz innych periegetów piszących przed Pauzanaszem. Podobnie jak Pauzanasz, także i Herodot w swoim dziele dość często ujawnia się w pierwszej osobie¹³.

Po zakończeniu dygresji autor bardzo krótko przedstawia reakcję Meseńczyków na wiadomość o zajęciu przez Lacedemon Amfei. Wprowadza natomiast długie fikcyjne przemówienie króla Eufaesa, na podobieństwo przemówień u Liwiusza i Tacyta, pobudzające zgromadzonych w Stenyklerosie Meseńczyków do męstwa i odwagi. Przemówienie rozpoczyna dwukrotnie powtórzona anafora *μήτε*. Także użyte w stopniu wyższym przymiotniki *ἰσχυροτέρων* i *εὐμενέστερον*, a przede wszystkim specjalny dobór słownictwa uwznioślają przemówienie. Król mezeński mówi tylko o sprawach zasadniczych. Wzniosłość stylu oraz ogólny charakter wypowiedzi króla nadają mowie charakter retorycznego wezwania, tj. *παράκλησις*. Zanalizowany logos

charakteryzuje się nietypową strukturą, którą można wyrazić w schemacie: A_1-B-A_2 , oraz nieproporcjonalnością w układzie. Dygresja obejmuje 45 wierszy tekstu, podczas gdy cały logos - 75 wierszy, a ponadto wchodzi w sam środek opowiadania i dzieli je dwie części. Elementem unifikującym ten wstępny logos jest jego charakter naukowy, wyrażający się w dokumentacji chronologicznej, ujawnieniu warsztatu pisarskiego i krytyce źródeł. Autor typuje omawiany logos na $\kappa\rho\omicron\upsilon\iota\omicron\nu$. W tym momencie rodzi się pytanie, dlaczego nie zamieścił powyższych uwag metodycznych na początku książki w logosie genealogicznym? Na to jest jedna odpowiedź. Autor wprowadził analizę źródeł w tym miejscu, gdzie jego zdaniem rozpoczyna się historia. W ten sposób pierwszy logos cyklu o I wojnie meseńskiej uzyskuje wyraźne znamię wstępu literacko-historycznego.

2. Walki partyzanckie (7, 1-2)

Pierwsze trzy lata wojny meseńskiej są wypełnione walkami partyzanckimi. Opowiada o nich drugi logos cyklu. Jest on bardzo krótki, gdyż liczy tylko 16 wierszy tekstu. Ramy jego wyznacza ogólna informacja chronologiczna na początku: $\tau\omicron\delta\epsilon\ \xi\pi\omicron\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \kappa\acute{\alpha}\nu\tau\iota\alpha\varsigma\ \xi\sigma\chi\epsilon\nu\ [\dots]\ \acute{\epsilon}\nu\ \theta\pi\lambda\omicron\iota\varsigma\ [\dots]$ (7, 1) oraz kolejna informacja czasowa, będąca zarazem początkiem następnego logosu. Autor mówi o powszechnej mobilizacji ludności meseńskiej, przygotowaniu nowozaciężnej armii i sporadycznych potyczkach, wzajemnym niszczeniu wiosek i uprowadzaniu zdobyczy. Logos jest suchy i bezafektywny. Bardzo ogólnie określa tylko miejsce potyczek Meseńczyków i ma charakter przejścia do ważniejszych wypadków, a więc charakter faktograficzny. Zbudowany jest w oratio recta.

3. Bitwa nad Głębokim Parowem (7, 3-7)

Kolejny logos, liczący 31 wierszy, opisuje pierwszą bitwę, która według autora miała miejsce w czwartym roku wojny¹⁴, w miejscowości nad Głębokim Parowem ($\chi\alpha\rho\acute{\alpha}\theta\omicron\rho\alpha\ \beta\alpha\theta\epsilon\iota\alpha$). Logos rozpoczyna informacja chronologiczna: $\tau\epsilon\tau\acute{\alpha}\rho\tau\eta\ \delta\epsilon\ \acute{\epsilon}\tau\epsilon\iota\ \mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\ \tau\eta\varsigma\ \textit{Ἀμφείας τὴν ἄλωσιν}$ (7, 3), a kończy lakoniczna wiadomość o odwróceniu Spartan: $\textit{Καὶ τὸτε μὲν ἀποχωροῦσιν οἴκασθε}$ (7, 7). Akcję militarną tym razem rozpoczynają Meseńczycy. Autor wymienia wodzów meseńskich: naczelnego króla Eufaesą oraz innych, tj. Kleonnisa, Pytaratosa i Antandrosa. Nie podaje natomiast w ogóle imion dowódców wojsk lacedemoń-

skich. Opis bitwy ogranicza się do podania informacji o starciach jazdy i oddziałów lekkobrojenych. Bitwa więc, jak na stosunki lacedemońskie, miała przebieg nietypowy, gdyż w armii lacedemońskiej główną funkcję w walce pełnili ciężkozbrojni hoplici. Nie została też rozstrzygnięta na skutek wyrównanej liczby walczących po obydwu stronach oraz jednakowego poziomu sprawności bojowej. Ostatnim akcentem logosu jest pochwała przezorności bojowej króla Eufaesa. Pod względem strukturalnym logos dzieli się na trzy części: 1) przygotowanie do bitwy (7, 3), 2) bitwa (7, 4-5), 3) wypadki po bitwie (7, 6). Informacje podaje autor wprost, bez posługiwania się dystansem informacyjnym. Opis jest przejrzysty i ma charakter zwięzłego epizodu. Nie zawiera dygresji.

4. Druga bitwa (7, 7-9,2). Analiza literacka poszczególnych obrazów

W czwartym logosie analizowanego cyklu konstruuje autor opis tej bitwy w inny sposób niż poprzedniej. Logos jest obszerny (161 wierszy). Składa się z dziewięciu odrębnych jednostek strukturalnych, wyodrębnionych w tekście przez autora. Można je nazwać obrazami. Ramy całego logosu wyznaczają: na wstępie informacja chronologiczna - Ἐνταυτῷ δὲ ὕστερον [...] (7, 7), zaś w zakończeniu informacja periegetyczna - Ἦν δὲ καὶ πόλισμα αὐτόθι οὐ μέγα [...] (9, 2).

a) W obrazie pierwszym (7, 7-8; 17 wierszy) prezentującym obie armie, autor wyraźnie zaznacza, że pierwsi do bitwy ruszyli Lacedemończycy. Zaakcentowana w tym momencie kolejność znajdzie swe odbicie w paralelnym wyliczaniu wodzów (7, 8), w kolejności przemówień królów (7, 9-11) oraz w ocenie walarów bojowych obydwu armii (8, 3-6). Poza tym w ten dyskretny sposób autor oskarża Lacedemończyków. W relacji Pauzaniaśza uderza też wzmianka, że wojsko spartańskie ruszyło pod wodzą obydwu królów: [...] Ἦγοῦντο δὲ οἱ βασιλεῖς ἁμφοτέρω [...] (7, 7). Zwykle jeden król spartański wyruszał z wojskiem, a drugi pozostawał w mieście. Ponadto w analizowanym obrazie zwraca uwagę i to, że autor wymienia nazwiska wodzów lacedemońskich wraz z ich genealogiami, zaś meseńskich - tylko nazwiska. W relacji zatem Pauzaniaśza armia lacedemońska doceniła w pełni powagę sytuacji.

b) Cezurę między obrazem pierwszym a drugim stanowi fraza: Συνιέναι δὲ ἦδη μελλόντων ἐπεὶ παριόντες [...] (7, 9).

Ta partia logosu (7, 9-11; 23 wiersze) ma charakter κατ' ἐξοχήν retoryczny. Kontynuując paralelę zastosowaną w obrazie pierwszym, autor podaje najpierw przemówienie króla spartańskiego Teopompa (7, 9), a dopiero dalej Eufaeasa, króla meseńskiego (7, 10-11). Przemówienia te kontrastują zarówno pod względem argumentacji kierowanej pod adresem żołnierzy, jak i pod względem swych rozmiarów. Trzon przemówienia Teopompa stanowi przypomnienie złożonej przysięgi. Król meseński natomiast przedstawia skutek ewentualnej klęski w odniesieniu do samych żołnierzy, a także do ludności cywilnej. Obydwa więc przemówienia niezwykle trafnie oddają ducha obydwu armii. Dla Lacedemończyków nadchodząca bitwa miała być ważną, ale jedną z wielu, natomiast dla Meseńczyków miała decydować o ich losie. Powyższe przemówienia eksponowane są nie w ratio recta, lecz mają charakter narracji. Patos ich w tekście wydatniają przymiotniki użyte w stopniu wyższym i najwyższym (λαμπρότερα, εὐδαιμονεστέραν, μακρότερα, ἐλαφρότατον). Partię przemówień zamyka stwierdzenie: Τοιαῦτα μὲν ὁ Εὐφάης εἶπεν (7, 11).

c) Kolejny obraz (8, 1-2; 16 wierszy) ukazuje postawę bojową obydwu wojsk. Rozpoczyna go fraza: Ἐπεὶ δὲ ἐκατέρους ἐσήμηναν οἱ ἡγεμόνες [...] (8, 1), a kończy: Τέχνη μὲν οὖν ἐς τὰ πολεμικὰ [...] (8, 3). Autor posługuje się nadal kontrastem jako środkiem wyrazu, ukazując pełną rozpacz postawę Meseńczyków, natomiast spokój i opanowanie Spartan. Ponadto niezwykle realistycznie oddaje atmosferę nasilania się zniewag słownych aż do bezpośrednich rękoczynów. W tej krótkiej partii logosu pisarz korzysta przede wszystkim z dwu środków wyrazu artystycznego, tj. kontrastu i gradacji.

d) Czwarty obraz (8, 3-6; 30 wierszy), zawierający ocenę walorów bojowych wrogich sobie wojsk, buduje autor posługując się kompozycją ramową i antytezą. Pierwsza część opisu (8, 3) przynosi ocenę wojsk lacedemońskich pod względem: τέχνη, μελέτη oraz κλέθος. Druga (8, 4-5) ukazuje afektywną postawę Meseńczyków, stanowiącą ich niezaprzeczalny walor bojowy. W części trzeciej (8, 6) autor jeszcze raz wydatnia τέχνη wojenną Spartan. Ocena zatem walorów bojowych Lacedemończyków tworzy jakby ramę, wewnątrz której znalazła się ocena Meseńczyków. Przy tym wyliczenie zalet bojowych Lacedemończyków ma ścisły odpowiednik w wyliczeniu walorów bojowych Meseńczyków z jednoczesnym podkreśleniem kontrastowości postaw.

Jedem więc niewielki obraz konstruuja trzy zasady kompozycyjne: paralelizm, kontrast i technika ramowa. Obraz jest jasny, bardzo plastyczny i silnie zretoryzowany. Ramy jego określa ją: fraza wstępna: Τέχνη μὲν οὖν ἐς τὰ πολεμικὰ [...] (8, 3) i końcowa: Ἰδία μὲν τοιαῦτα ἐν ἑκατέρῳ τῷ στρατεύματι [...] (8, 7).

e) Charakterystycznym momentem kolejnego obrazu (8, 7; 13 wierszy) jest to, że pierwsze jego zdanie stanowi rekapitulację obrazu poprzedniego. Przypomina to technikę homerycką (por. Il. I 457, II 35, V 431, XVII 366). Pod względem kompozycyjnym ta partia tekstu, mimo że jest niewielka, charakteryzuje się trójdzielnością. Autor maluje postawę mordowanych żołnierzy (οἱ φονευόμενοι), sadzących śmierć (οἱ ἀποκτείνοντες) i odzierających trupy (σουλεύειν τινὰ ἐπιχειροῦντες). Ścisły paralelizm wcześniej zanalizowanych obrazów występuje tu także, a ponadto obraz jest niezwykle wyrazisty i uporządkowany.

f) Następnym obrazem (8, 8; 9 wierszy) jest bardzo szorstki. Przedstawia walkę królów. Rozpoczyna się słowami: Ἐμάχοντο δὲ καὶ οἱ βασιλεῖς ἀξίως, a kończy: τοιαῦτα ἐπιλέγων ἀντεπήει καὶ οὗτος. Teopompa ukazuje autor w roli atakującego, zaś Eufaesa jako broniącego się. Walkę poprzedza krótkie przemówienie króla Meseńskich, zawierające aluzję do walki synów Edypa pod Tebami przedstawionej przez Ajschylosa oraz do nie-szczęść domu Edypa ukazanych przez Sofoklesa. Obydwie te aluzje do utworów tragicznych nasilają patetyczną wzniosłość obrazu i jego retoryczny charakter.

g) Obraz siódmy (8, 9-11), obejmujący tylko 27 wierszy tekstu, przedstawia moment kulminacyjny bitwy. Autor nadal stosuje ścisły paralelizm w połączeniu z kontrastem. Skrzydło wojsk meseńskich pod wodzą Eufaesa zwycięża, lecz drugie, dowodzone przez Eytaratosa, ponosi klęskę. Część środkowa wojsk utrzymuje się na jednakowym poziomie bojowym. Całość obrazu zamyka motyw zapadającej nocy, charakterystyczny dla techniki poetyckiej Homera (por. Il. VII 282, VIII 486). Przedstawiony obraz wyraźnie orientuje logos ku finałowi.

h) Dwa ostatnie obrazy mają charakter epilogu. Pierwszy z nich relacjonuje wypadki bezpośrednio następujące po zakończeniu bitwy (8, 12-13; 13 wierszy), a drugi dalsze (9, 1-2). Cezurę między obrazem siódmym a ósmym stanowią słowa: Ταύτην

τὴν μάχην κατ' ἀμφοτέρων [...] Autor najpierw uogólnia charakterystykę stoczonej bitwy. Usiłuje przekonać czytelnika, że druga bitwa była kontrastowo inna niż bitwa pod Głębokim Parowem. W poprzedniej potyczce inicjatywę mieli Meseńczycy: walczyła konnica i lekkozbrojni, natomiast tutaj Lacedemończycy mają przewagę: na plan pierwszy wysuwa się piechota¹⁵. Dopiero po tych uwagach ogólnych autor przechodzi do opisu zbierania i grzebania zmarłych. I znowu opis tych czynności po skończonej bitwie nasuwa analogię do scen homeryckich (np. Il. VII 428 n., XII 195).

1) Ostatni obraz (9, 1-2; 14 wierszy) niezwykle ekspresywnie ukazuje tragiczne położenie Meseńczyków. Są oni wyczerpani wydatkami wojennymi, trapieni ucieczką niewolników i chorobą o charakterze epidemii. W tej sytuacji podejmują decyzję ograniczenia frontu bojowego tylko do obrony Itomy. Faktura tego obrazu żywo przypomina tragiczną sytuację Ateńczyków podczas wojny peloponeskiej, ukazaną przez Tukidydesa¹⁶.

Przeanalizowany powyżej opis całej drugiej bitwy (7, 7 -9,2) jest obszerny. Przedstawia przebieg bitwy od początku do końca, a jego punktem centralnym jest walka królów i ciężkozbrojnej piechoty. Pięć pierwszych obrazów stanowi jakby przygotowanie tła, a dwa końcowe są epilogiem. Logos charakteryzuje niezwykła staranność kompozycyjna. Przez wszystkie obrazy przewija się ścisły paralelizm, przeważnie zabarwiony kontrastem. Obraz czwarty i siódmy mają technikę ramową, a trzeci zbudowany jest gradacyjnie. Operuje w nich autor takimi środkami akustycznymi, jak np. pogrózki stron, obelgi, jęki rannych. W efekcie czytelnik otrzymuje wyczerpujący obraz zachowania się obydwu stron oraz ich walki. Ponadto zaletą opisu drugiej bitwy jest ścisłe wyodrębnienie przez autora poszczególnych obrazów, co uwidoczniło w analizie logosu przez każdorazowe podawanie ram frazeologicznych. Cechą charakterystyczną tego logosu jest falowanie nastroju, od skrajnego realizmu do skrajnego patosu, co nadaje mu, mimo uporządkowania i schematyzmu, akcent dramatyczny i wprowadza nas trój tragedii, gdzie klęskę ponosi strona szlachetna. W przedstawionym logosie wyczuwa się wyraźnie sympatię autora do Meseńczyków. Pozornie bezafektywny logos zabarwiony jest subiektywizmem autorskim. Silne zretoryzowanie niektórych jego partii, a także ślady stosowania przez Pauzanasza techniki poetyckiej Homera, tzw. "color poeticus", sprawiają, że logos o drugiej bitwie w pełni zasługuje na miano kunsztownej

roboty literackiej.

5. Wyrocznia dana Meseńczykom i incydenty związane z jej realizacją (9, 3-10,1)

Kolejny logos analizowanego zespołu następuje po ośmiowierszowej informacji periegetycznej o położeniu i wielkości miasteczka Itome. Należy w tym miejscu zauważyć, że mimo tendencji autora do nadania dziełn charakteru naukowego, popełnia on jaskrawe błędy. Przykładem tego jest twierdzenie, jakoby Itome nie ustępowała pod względem wysokości żadnemu ze szczytów górskich znajdujących się wewnątrz Istmu. Tymczasem nie jest to zgodne z prawdą, bo Itome ma tylko ok. 800 m wysokości, podczas gdy Tajget ok. 2630 m, a Kyllene w Arkadii ok. 2665 m¹⁷. Po tym wprowadzeniu periegetycznym Pauzaniasz opisuje incydent, jaki zdarzył się poselstwu meseńskiemu powracającemu z Delf. Zaatakowany przez Lacedaemonczyków Tyzys, mimo heroicznej obrony, po przekazaniu wyroczni królowi Eufaesowi umiera na skutek odniesionych ran. Incydent powyższy przedstawiony jest niezwykle rzeczowo. Opis ma charakter suchego sprawozdania. W związku z cytowaną wyrocznią Pytii uderza fakt, że jest ona podana nie w heksametrze, jak większość wyroczni Pytii, lecz w metrum jambicznym. Drugi incydent zwięźle opisuje akcje: wylosowania córki Lykiaska na ofiarę dla bogów, zdemaskowania jej pochodzenia jako dziecka przybranego, a więc nie należącego do rodu, a wreszcie samą ucieczką Lykiaska do Sparty. Jak poprzedni, tak i ten opis ma charakter sprawozdawczy. Natomiast opis trzeciego incydentu potraktowany został bardziej dramatycznie, z jaskrawym realizmem. Arystodem wobec ucieczki Lykiaska wraz z córką do Sparty postanawia własną córkę złożyć w ofierze dla ratowania ojczyzny. Jednak narzeczony owej dziewczyny odmawia Arystodemu prawa do decydowania o jej losie, a nawet twierdzi, że ona już nosi w swoim łonie jego dziecko. Arystodem doprowadzony do szału zabija własną córkę i udowadnia, że nie ma płodu w jej wnętrznościach, a więc że jest ona dziewicą. Szlachetny zamiar Arystodema niweczy złośliwa τύχη. Rolę stoickiego przeznaczenia wyraża autor w pięknym gnomie: *Τὰ δὲ ἀνθρώπων καὶ οὐκ ἦκιστα τὸ πρόθευμον ἢ Περπωμένη κατὰ ταῦτ' ἀκίρωσκει καὶ εἰ φησὶδ' ἀκίρωσ' ἰλὺς ποταμοῦ [...]* (9, 6) - "Ale na wszystkie sprawy ludzkie, a przede wszystkim na życzenia człowieka kładzie dłoń Przeznaczenie zupełnie tak samo, jakby kamyczki przykrył młk rzeki"¹⁸. Chociaż

więc całość logosu utrzymana jest w fakturze tragedii, to jednak wyeksponowanie roli τύχη w życiu ludzkim nadaje mu znamię epoki hellenistycznej. Wprawdzie bowiem walka człowieka z losem występuje już w greckiej tragedii, lecz wiara w złożliwość losu jest niewątpliwie cechą epoki hellenistycznej. Ponadto incydent z córką Arystodema ukazuje czystość obyczajową archaicznej Hellady, gdzie pojęcia moralne nie podlegały jeszcze piętnu sofistyki i były jednoznaczne. Zanalizowany logos ujawnia wielkie znaczenie i powagę wyroczni delfickiej oraz kapłanów wróżebnych jako natchnionych interpretatorów woli bogów. Przedstawiony logos różni się tematycznie od poprzednich. Ma on bowiem charakter historyczno-kultowy, w zespole narracyjnym stanowi intermedium między opisem dwu bitew pierwszych a dwu następnych. Pod względem zaś kompozycyjnym składa się z opisu trzech integralnie powiązanych ze sobą incydentów, z których najbardziej dramatyczny i artystycznie opracowany jest incydent trzeci. Logos ten jest niezwykle żywy i barwny, o fakturze niemal nowelistycznej. Obejmuje 65 wierszy tekstu książki.

6. Bitwa pod Itome, śmierć Eufaesa, wybór Arystodema i jego polityka zewnętrzna i wewnętrzna (10, 1-7)

Niniejszy logos rozpoczyna i kończy informacja chronologiczna, podana w sposób bardzo konkretny: "ἔτι δὲ ἔτι μετὰ τὸν ἔξ Ἰθάκης Λυκόμου δράσων [..] (10, 1), oraz: Πέμπη δὲ ἔτι τῆς Ἀριστοδείμου [..] (11, 1). Samej bitwy autor właściwie nie opisuje, poprzestaje tylko na podaniu informacji o postawie sprzymierzeńców obydwu stron. Opis bitwy właściwie stanowi wstęp do przedstawienia faktu zmiany władcy meseńskiego. Punktem centralnym logosu jest śmierć Eufaesa i wybór nowego króla, Arystodema. Podobny opis śmierci wodza znajduje się w "Anabazie" Ksenofonta¹⁹. Autor nie zamieścił opisu bitwy prawdopodobnie dlatego, by nie rozpraszać uwagi czytelnika, lecz aby skupić ją na zdarzeniu centralnym, jakim była zmiana króla meseńskiego. Świadczy to o zamierzonym konstruowaniu przez Pauzaniassa toku narracji. W przedstawieniu wyborów nowego króla, podobnie jak w logosie poprzednim, mocno uwydatnił ważną rolę kapłanów w życiu społeczno-politycznym Mesenii. Z przyczyn religijnych sprzeciwiają się oni wyborowi Arystodema na władcę Mesenii, jako splamionego krwią. W tok logosu wplata autor bardzo krótką dygresję (5 wierszy)

o sposobie wrócenia wieszczka Ofioneusa (10, 6). Dygresję wyodrębnia wyraźne sformułowanie wstępne: 'Ο δὲ Ὀφιωνεύς οὕτως ὁ τῶν Μεσσηνίων μάντις [...] i końcowe: Οὕτως μὲν τρόπων ἐμαντεύετο τὸν εἰρημένον [...]. Jest ona związana z logosem i poszerza zakres jego problematyki. Z powyższej analizy widać, że Pauzaniasz w niniejszym logosie stosuje technikę epicką i wznosi się na Homera. Oto na przykład bitwa nie została rozstrzygnięta z powodu nocy. Logos nie ma wielkiego napięcia, podobnie jak logos o bitwie pierwszej, ale jest w cyklu o I wojnie meseńskiej ważny ze względu na to, że anonduje fakt zmiany na tronie meseńskim. Nie ujawnia też tak silnie elementów retorycznych, które wybijały się na plan pierwszy w poprzednich logosach. Jedynie w momencie opisu śmierci Bufaesa tonacja logosu nieco się podwyższa w pochwałę króla meseńskiego.

7. Druga bitwa pod Itome (11, 1-8)

Ostatnią, czwartą z rzędu, bitwę podczas I wojny meseńskiej, tym razem zwycięską dla Meseńczyków, przedstawia logos 11, 1-8; 69 wierszy. Ramy jego wyznaczają: fraza wstępna - Πέμπτη δὲ ἔτετι τῆς Ἀριστοδήμου [...] (11, 1) - i końcowa - Λακεδαιμονίους δὲ ἔλύκει μὲν καὶ τὸ γεγονός πταῖσμα [...] (12, 1). Opis drugiej bitwy pod Itome w porównaniu z opisem poprzednim jest znacznie dokładniejszy, a w stosunku do logosu o drugiej bitwie (7, 7-9,1) - bardziej realistyczny, mniej zretoryzowany. Początek stanowi wyliczenie sprzymierzeńców obydwu stron. Z kolei autor mówi o ustawieniu wojsk, charakteryzuje uzbrojenie lekkobrojnych oddziałów meseńskich i wreszcie przedstawia przebieg bitwy. Niezwykle trafne są spostrzeżenia natury psychologicznej charakteryzujące postawę pokonanych Lacedemończyków, którzy w poczuciu bezsilności popadają w gniew. Dzięki zastosowaniu nowej taktyki, tj. atakowaniu przez lekkobrojnych falangi, Meseńczycy odnoszą zdecydowany sukces militarny. Według Busolta opisana przez Pauzaniusza taktyka lekkobrojnych oddziałów meseńskich wzorowana jest prawdopodobnie na opisie Ksenofonta w 'Ελληνικά²⁰. Ujawnienie się autora w momencie podawania informacji o sukcesie bojowym Meseńczyków prawdopodobnie służy podkreśleniu wagi informacji, a ponadto jest dyskretnym przejawem, wielokrotnie już zauważonej w analizowanym cyklu narracyjnym, sympatii autora do bohaterskiej walki Meseńczyków z agresją la-

cedemońską. Logos jest mocno zintegrowany i skoncentrowany na przedstawieniu bitwy. Wydobywa nowość taktyczną Meseńczyków. Nie ma dygresji. Występują w nim terminy $\kappa\rho\omicron\rho\rho\eta\sigma\iota\varsigma$, $\kappa\alpha\nu\omicron\tau\pi\alpha\tau\iota\alpha$ (11, 1), często używane przez Tukidydesa²¹.

8. Wyrocznie Pytii i przygoda Lykiska (12, 1-6)

Ósmy logos zespołu narracyjnego o dziejach I wojny meseńskiej ukazuje zachowanie się walczących stron po zakończeniu bitwy czwartej, a także na zasadzie dygresji kończy anegdotę o Lykisku, rozpoczętą w logosie intermedialnym (9, 3-10,1). Zarówno pokonani Lacedemończycy, jak i zwycięzcy w drugiej bitwie pod Itome Meseńczycy szukają wskazówek do dalszego swego postępowania u Pytii, lecz otrzymują tak enigmatyczne wróżby, że nic z nich nie rozumieją. Wypowiedzi wyroczni dane obydwu stronom cytuje autor in extenso. Do tak skomponowanego logosu dołącza Pauzaniasz dość dużą (20 wierszy) dygresję, stanowiącą dokończenie opowiadania o Lykisku. Początek dygresji wyodrębnia autor słowami: $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\rho\alpha\ \delta\epsilon\ \epsilon\upsilon\ \tau\eta\ \iota\omicron\tau\iota\epsilon\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \mu\epsilon\sigma\sigma\eta\nu\iota\omicron\iota\varsigma\ \sigma\upsilon\nu\epsilon\beta\alpha\iota\nu\epsilon\ \tau\omicron\iota\alpha\upsilon\tau\alpha$ [...] (12, 5). Dygresja uwidacznia raz jeszcze rolę złośliwej τύχη w życiu ludzkim. Los pomieszał plany Lykiska przez wypowiedź kapłanki Hery²². Zamieszczenie końca anegdoty o przygodach Lykiska w tym miejscu świadczy o świadomej i zamierzonej kompozycji całego cyklu (5, 9-13,7). Treść niezwykle ciekawej anegdoty została przez autora podporządkowana celowi zasadniczemu, jakim jest przedstawienie dziejów I wojny meseńskiej. Gdyby Pauzaniasz chciał tylko zabawić czytelnika, czy też tylko urozmaicić tok swego opowiadania, to zapewne zamieściłby całą dalszą fabułę w logosie intermedialnym (9, 3-10,1). Tymczasem umieszczenie końca anegdoty w niniejszym logosie w postaci dygresji stanowi doskonałe przejście do dwóch ostatnich logosów, które mają charakter epilogu. Ponadto omawiana dygresja daje wspaniałe świadectwo religijnej czystości Hellady archaicznej.

9. wypadki poprzedzające ostateczne załamanie się Meseńczyków (12, 7-10)

Cezurę między logosem niniejszym a poprzednim pełni informacja chronologiczna: $\mu\epsilon\tau\alpha\ \delta\epsilon\ \tau\alpha\upsilon\tau\alpha\ \epsilon\delta\omicron\kappa\epsilon\iota\ \sigma\phi\iota\omicron\iota\nu$, $\kappa\alpha\iota\ \gamma\alpha\rho\ \epsilon\iota\kappa\omicron\sigma\tau\omicron\nu\ \xi\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\kappa\eta\epsilon\iota\ \tau\eta\ \kappa\omicron\lambda\epsilon\mu\omega\ \kappa\acute{\epsilon}\mu\pi\epsilon\iota\nu$ [...] $\xi\varsigma\ \delta\epsilon\lambda\phi\omicron\upsilon\varsigma$ (12, 7). Meseńczycy otrzymują wyrocznię z Delf nakazującą

wystawienie trójnogów Zeusowi Itomacie. Niestety, znowu ziośliwa τύχη niweczy plany ludzkie; oto Lacedemończycy przejmują treść nakazu Apollona i uprzedzają Meseńczyków w jego realizacji. Logos ukazuje narastanie tragicznego położenia Meseńczyków, którzy bezskutecznie borykają się z wszechwładnym przeznaczeniem. Pod względem strukturalnym logos ten ma budowę ramową. Autor opisuje akcję Meseńczyków (12, 7-8), następnie Lacedemończyków (12, 8) i znowu wraca do ukazania wypadków w Mesenii (12, 10). Logos jest niewielki, obejmuje tylko 36 wierszy tekstu, lecz wyraźnie pełni funkcję zapowiedzi epilogu.

10. Znaki zapowiadające klęskę, śmierć Arystodema i ostateczne załamanie się Meseńczyków (13, 1-7)

Ostatni logos zespołu logosowego o dziejach I wojny meseńskiej rozpoczyna bardzo ogólna informacja chronologiczna: Τὰ δὲ ἐντεῦθεν [...] (13, 1). Pierwsza część logosu (13, 1-3) podaje znaki zapowiadające klęskę Meseńczyków: opuszczenie tarczy przez posąg Artemidy, niezwykle zachowanie się zwierząt ofiarnych, całonocne wycie psów, proroczy sen Arystodema i powtórne oślepienie wieszczka Ofioneusa. W drugiej części logosu (13, 4) krótko przedstawiona jest śmierć króla Arystodema, który widząc bezowocność swoich wysiłków ocalenia Mesenii popełnia samobójstwo. Ostatnia partia logosu (13, 5-7) przedstawia beznadziejne położenie oblężonych w Itome Meseńczyków, którzy decydują się na opuszczenie twierdzy. Identycznie jak na początku analizowanego zespołu, tak i na końcu zamieszcza Pauzaniusz bardzo dokładną informację chronologiczną, która zamyka opis dziejów I wojny meseńskiej. Kapitulacja Itome według Pauzaniausza nastąpiła 724 r. p.n.e. Podaną datę potwierdza autor cytatem z Tyrtajosa²³. Logos liczy 58 wierszy tekstu, nie ma dygresji ani ciekawych środków wyrazu artystycznego.

Kończąc szczegółową analizę zespołu logosowego o dziejach I wojny meseńskiej (5, 9-13,7) należy powiedzieć, że w całości ma on charakter katastroficzny. Szansa ocalenia Mesenii, mimo nadludzkich wysiłków jej obywateli, przepadła na skutek działania złośliwego losu. Przedstawiony cykl ujawnia własną kompozycję retoryczną. Wstępem do niego jest opis zdobycia Amfei i pierwszych walk partyzanckich. Centralne miejsce w zespole zajmują opisy czterech bitew. Pierwszą z nich

przedstawił autor ogólnie, natomiast drugą bardzo dokładnie i szczegółowo w dziewięciu odrębnych obrazach tworzących jeden logos. Bitwa druga stanowi zasadniczy moment wojny i dlatego jej opis autor opracował ze szczególnym kunsztem artystycznym. Z kolei następuje logos o charakterze intermedium, oddzielający opis dwóch pierwszych bitew od dwóch następnych. Składa się on z opisu trzech incydentów. Następnie akcja cyklu logosowego zaczyna znowu się wzność. Autor zamieszcza logos o trzeciej bitwie, który zdradza bardzo wyraźną analogię do logosu o bitwie nad Głębokim Parowem. Obydwa te logosity traktują przedstawiane bitwy w sposób schematyczny i niepełny. Bitwa czwarta ukazana jest podobnie jak druga - w sposób pełny i szczegółowy. Przedstawia nową taktykę wojenną zastosowaną przez Arystodema, odznacza się dużym realizmem w opisie zdarzeń, mniej zretoryzowanym niż opis bitwy drugiej. Logos ósmy, o charakterze historyczno-kultowym, przez dygresję o Lykiaku sprowadza wyraźnie akcję ku epilogowi. Ostatnie dwa logosity mają zdecydowanie charakter epilogiczny. Przedstawiony więc przez Pauzaniaśa opis I wojny meseńskiej w 10 logosach, tworzących zwarty zespół narracyjny, ma charakter bardzo świadomej i przemyślanej budowy artystycznej. Wyraźny prolog i epilog, dwa szczyty akcji, intermedium między logosami o bitwach sprawiają, że opis I wojny meseńskiej jest bardziej epicki niż historyczny. W opisie ściśle historycznym nie występowałyby: paralelizm, symetria i tak ściśle analogie, jakie widzimy w przedstawionym zespole logosowym. Ponadto zamieszczenie arystei Eufaesa w opisie trzech pierwszych bitew i Arystodema w opisie bitwy czwartej, a także eksponowanie motywu zapadającej nocy stanowią wyraźnie ślady techniki poetyckiej Homera. Dzięki uwypukleniu etosu wodzów, ich taktyki bojowej i zamieszczeniu przemówień opis uzyskuje znamię silnego zretoryzowania. Jednocześnie podkreślenie interwencji sił nadprzyrodzonych, w postaci woli przeznaczenia i kaprysów τύχη, nadaje mu charakter tragedii. Zanalizowany cykl logosowy pod względem swej faktury jest mieszaniną anegdoty, historii, retoryki bitewnej i elementów religijnych. Chociaż pisany jest prozą, to jednak ma charakter zdecydowanie poetycki. Zróźnicowanie retoryczne opisu I wojny meseńskiej nadaje mu typową dla epoki literackiej Pauzaniaśa ποιικιλότης.

III

Po pauzie intermedialnej, którą stanowi logos o stosun-

kach meseńsko-lacedemońskich po zakończeniu I wojny meseńskiej (14, 1-8), wprowadza autor duży zespół narracyjny przedstawiający dzieje II wojny między Mesenią a Lacedemonem (15, 1-23, 4). Zespół ten stanowi drugi akt dramatu walki ludności meseńskiej z agresją lacedemońską. Jak zespół logosowy o I wojnie, tak samo i ten składa się z 10 odrębnych logosów i obejmuje prawie taką samą ilość tekstu (645 wierszy). Ponadto między jego strukturą wewnętrzną a budową poprzedniego zespołu logosowego widać bardzo wyraźnie podobieństwo. Przyjrzyjmy się bliżej kompozycji niniejszego cyklu.

1. Wybuch II wojny meseńskiej (15, 1-3)

Zespół narracyjny przedstawiający dzieje II wojny meseńskiej otwiera krótki logos wstępny (29 wierszy) omawiający wybuch wojny. Autor analogicznie do logosu wstępnego o dziejach I wojny zamieszcza w analizowanym logosie bardzo dokładną informację chronologiczną określającą datę rozpoczęcia II wojny. Według danych Pauzaniusza był to 685 r. p.n.e. Podobną chronologię przyjmuje Strabon (VIII 4,10). Wśród uczonych jednak, podobnie jak odnośnie do datowania I wojny, także i w tym wypadku nie ma pełnej zgody²⁴. Z kolei autor polemizuje z Rianosem²⁵ co do daty rozpoczęcia wojny: *Ἐπιπέ μὲν οὖν ἔγινε οὐδ' αὖτε κατά γε τοῦτο συνθήματα* (15, 2). Posługuje się przy tym informacjami zaczerpniętymi z elegii Tyrtajosa²⁶ oraz genealogią królów lacedemońskich. Na podstawie tych danych udowodnia, że II wojnę rozpoczęli Meseńczycy w trzy pokolenia po kapitulacji Itome²⁷. Ta polemika autora z Rianosem stanowi wyraźną paralelę do polemiki zawartej w logosie wstępnym o wzięciu Amfei (5, 9-6,6). W tamtym logosie jest ona znacznie obszerniejsza (45 wierszy) i stanowi oddzielną dygresję, natomiast w niniejszym wkomponowana została w tok logosu.

Reasumując powyższe rozważania należy wnioskować, że logos o wybuchu II wojny meseńskiej przejawia bardzo wyraźną analogię do logosu o zdobyciu Amfei, otwierającego opis dziejów I wojny meseńskiej. Mimo różnicy w budowie obydwa logosy wykazują paralelność treści i zawierają wypowiedzi odautorskie. Styl logosu ma charakter historiograficzny. Pewne podwyższenie tonacji następuje przez wprowadzenie cytatów z elegii Tyrtajosa.

2. Bitwa pod Deraj (15, 4-7)

Fraza tekstu: *Τότε δὲ οἱ Μεσσηνιοὶ Λακεδαιμονίοις συμ-*

βάλλουσιν ἐν Δέραις [...] ἔπει κρώτω μετὰ τὴν ἡπόστασιν (15, 4) otwiera niewielki logos (29 wierszy) przedstawiający wstępne wypadki podczas nowej wojny oraz pierwszą potyczkę w miejscowości Deraj. Właściwie samej bitwy autor nie opisuje, lecz poprzestaje na podaniu jej czasu, miejsca i wyniku. Dość dużo miejsca poświęca natomiast omówieniu taktyki Arystomenesa, polegającej na zastraszaniu wroga zaraz na początku wojny. Pausaniasz ukazuje niezwykle męstwo Arystomenesa, a jednocześnie podkreśla jego wielką skromność. Bohater meseński odmawia przyjęcia tytułu królewskiego. Męstwo bojowe Arystomenesa przeradza się wręcz w zuchwałość, widoczną w wyprawie do Lacedemonu i złożeniu tam własnej tarczy. Brawura jego nocnej wycieczki do Lacedemonu przypomina zuchwałe uprowadzenie koni Ruzosa przez Diomedesa i Odysa ze środka obozu trojańskiego²⁸. Paralelnie do postaci Arystomenesa wprowadza autor postać głównego doradcy Lacedemończyków - Tyrtajosa. Opowiada legendę o jego sprowadzeniu z Aten do Sparty²⁹. Uwydatnia przy tym, bardzo trafnie pod względem psychologicznym, wahania Ateńczyków oscylujących między obawą o hegemonię w Grecji a poszuszeństwem względem wyroczni delfickiej. Logos mimo swoich niewielkich rozmiarów nie jest jednolity tematycznie. Zamyka go, rozpoczynając jednocześnie następny, krótka informacja chronologiczna: Ἐπιταυῆ δὲ ὕστερον τοῦ κατὰ τὰς Δέραις ἀγῶνος [...] (15, 7).

3. Bitwa w miejscowości Grobowiec Dzika (15, 7-16,5)

Po logosie opisującym bitwę pod Deraj i wstępnych zdarzeniach podczas II wojny meseńskiej wprowadza autor opis drugiej bitwy, analogicznie do poprzedniego zespołu narracyjnego. Bitwa ta miała miejsce w okolicy Stenyklerosu. Logos przedstawiający drugą bitwę jest znacznie większy od poprzedniego (60 wierszy), jednak w porównaniu z opisem drugiej bitwy podczas I wojny jest prawie trzykrotnie mniejszy. Kompozycyjnie charakteryzuje się zastosowaniem techniki poszczególnych obrazów, podobnie jak jego odpowiednik w cyklu poprzednim, z tym zastrzeżeniem, że jest tych obrazów znacznie mniej, bo tylko cztery.

a) Obraz pierwszy (15, 7-8) zawiera katalog sił zbrojnych obydwu walczących stron. Ramy jego zostały wyznaczone przez frazy tekstu: Ἐπιταυῆ δὲ ὕστερον τοῦ κατὰ τὰς Δέραις ἀγῶνος [...] (15, 7) i Ὡς δὲ ἀμφοτέρους προεβό-

σαντο οἱ μάντιες [...] (16, 1). Autor wymienia najpierw sprzymierzeńców meseńskich, a na drugim miejscu lacedemońskich, co stanowi ścisłą paralelę w stosunku do poprzedniego logosu, w którym także Meseńczycy są umieszczeni przed Lacedemończykami. Omawiany obraz, obok ścisłej analogii treściowej do pierwszego obrazu drugiej bitwy w poprzednim zespole logosowym, żywo przypomina katalog sił zbrojnych zamieszczony w II księdze "Iliady", a nazwa miejsca bitwy Κάριον σῆμα nazwę σῆμα Ἰλίου, występującą kilkakrotnie w poemacie Homera³⁰.

b) Następnym obrazem (16, 1) analizowanego logosu nie ma treściowego odpowiednika w cyklu poprzednim. Pauzaniasz ukazuje drugi etap przygotowań przed rozpoczęciem bitwy, mianowicie składanie ofiar przez wieszczków obydwu ludów. Właśnie autor ogranicza się tu tylko do podania nazwisk wieszczków wraz z ich genealogiami, nie zamieszcza zaś opisu czynności ofiarniczej. Obraz jest niewielki (8 wierszy) i schematyczny. Następuje w nim zachwianie paralelizmu kontynuowanego od początku omawianego cyklu logosowego. Tym razem autor najpierw wymienia wieszczka lacedemońskiego, a na drugim miejscu - meseńskiego. Udział w bitwie wieszczków i postaci Hekasa i Teoklesa nasuwają reminiscencje z postaciami Kalchasa i Hellenosa w "Iliadzie"³¹.

c) Obraz spotkania bojowego (16, 2) rozpoczyna fraza: Καὶ ἦν μὲν καὶ τὰ τῶν ἄλλων πρόθυμα [...] (16, 2). Jak i poprzedni obraz, obejmuje on tylko 8 wierszy tekstu. Jest bardzo schematyczny. Autor wymienia jedynie wyróżniających się wojowników jednej i drugiej strony i zamieszcza wzmiankę o nieobecności w bitwie wieszczków. Obraz pod względem układu informacji stanowi kontynuację obrazu poprzedniego. Najpierw wymieniona została strona lacedemońska, a później meseńska.

d) Ostatni obraz bitwy przy Grobowcu Dzika (16, 3-5), ukazujący arysteję wodza meseńskiego, rozbudował autor najbardziej (29 wierszy). Rozpoczyna go fraza: Κατὰ δὲ αὐτὸν Ἀριστομένην εἶχεν οὕτω [...] (16, 3). Autor ukazuje najpierw niezwykłą cześć wojska meseńskiego dla wodza. Następnie zauważa, że Meseńczycy tylko dzięki nadludzkiemu męstwu Arystomenesa odnoszą zwycięstwo, a wreszcie opisuje pościg bohatera meseńskiego za pokonanymi w bitwie Lacedemończykami. Zuchwałość bojową Arystomenesa uwidocznili już logos po-

przedni, jest ukazana ona też i tutaj. Folgując swemu zapamiętaniu, lekceważy Arystomenes zakaz wieszczka Teoklosa. Nastrój więc ostatniego obrazu w wielu momentach przypomina sytuację ukazaną przez Homera w XX księdze "Iliady", gdzie boski Achilles rusza do walki po stracie swego przyjaciela Patroklosa. Obraz czwarty, a zarazem cały logos kończy fraza: Λακεδαιμονίων δὲ ἔχόντων ἄθύμως μετὰ τὴν πληγὴν [...] (16, 6) stanowiąca granicę międzylogosową. Dokonana analiza logosu o bitwie przy Grobowcu Dzika pozwala stwierdzić, że pod względem swej budowy stanowi on wyraźną paralelę do logosu o drugiej bitwie podczas I wojny meseńskiej. Składa się z czterech obrazów, z których najbardziej dopracowany jest obraz ostatni. Pod względem artystycznym logos wyraźnie ustępuje opisowi bitwy drugiej w poprzednim cyklu. Jest to trochę dziwne, bo autor - według własnego świadectwa - w opisie II wojny meseńskiej oparł się na poetyckim utworze Rianosa z Bene zatytułowanym Μεσσηνιακά³². W tej sytuacji więc analizowany logos, wydawałoby się, powinien być bardziej kunsztowny niż jego odpowiednik w zespole poprzednim. Ponieważ przeprowadzona wyżej analiza obydwu logosów przeczy temu wnioskowi, można wnosić o daleko zaawansowanej niezależności artystycznej i świadomym każdorazowym konstruowaniu fabuły przez Pauzaniasa.

4. Przygody Arystomenesa po odzyskaniu tarczy (16, 6-17,1)

Po przedstawieniu bitwy pod Dera i w miejscowości Κάπρου σῆμα wprowadza Pauzaniasz logos o charakterze anegdotycznym, stanowiący intermedium między opisem bitwy pierwszej a drugiej oraz trzeciej a czwartej. Logos rozpoczyna fraza: Λακεδαιμονίων δὲ ἔχόντων ἄθύμως μετὰ τὴν πληγὴν [...] (16, 6). Autor najpierw ukazuje kontrastowo różną sytuację obydwu walczących stron, po czym łamiąc dystans informacyjny: [...] ἔς ἡμᾶς ἔτι ῥόδμενον [...] (16, 6) cytuje in extenso dwa wiersze pieśni opiewającej bohaterskiego Arystomenesa po odzyskaniu tarczy w przybytku Trafoniosa (16, 7-17,1). Motyw tarczy, wyeksponowany w "Iliadzie" (ks. XVIII) przez Homera, pojawia się jak echo w tej partii dzieła Pauzaniasa. Przygoda pierwsza to napad na Fary i zranienie w pośladek, podobnie jak Tektona (V 66) i Harpalosa (XIII 651) w "Iliadzie"³³. Opisując drugą przygodę uwydatnia autor dalsze, obok wzmiankowanych w poprzednim logosie, cechy etosu Arystomenesa - prze-

biegłość, a z drugiej strony szlachetność obyczajów. Wódz mezeński dla zdobycia okupu napada podstępnie na wyróżniające się bogactwem lub godnością swych rodów dziewczęta lacedemońskie, ale z drugiej strony broni ich godności kosztem własnych żołnierzy. W niezwykle trudnej sytuacji wojennej względy militarne nie przeważają w duszy Arystomenesa względów obyczajowych. Przygoda ostatnia (17, 1) utrzymana została w fakturze romansu. Zakochana w bohaterze mezeńskim kapłanka Demetry uwalnia go z niesbyt chlubnej niewoli. W sumie więc cały logos ukazuje rycerską partyzantkę Arystomenesa. Choć przedstawione przygody mają charakter tylko epizodyczny, to jednak wypuklają postać bohaterackiego wodza mezeńskiego i dodają mu chwały. Z tego też punktu widzenia można zdecydowanie stwierdzić, że analizowany logos doskonale funkcjonuje w omawianym zespole narracyjnym. Logos o przygodach Arystomenesa stanowi wyraźną analogię do logosu-intermedium zamieszczonego w poprzednim cyklu logosowym. Analogia ta nie dotyczy podobieństwa tematycznego, gdyż wzmiankowany wyżej logos ma charakter historyczno-kultowy, a niniejszy nowelistyczny, lecz przede wszystkim dotyczy funkcji tych logosów w strukturze zespołu narracyjnego. Obydwa porównywane logosy pełnią funkcję intermediów między opisem bitew i zawierają przedstawienie trzech incydentów. Logos o przygodach Arystomenesa ponadto w swej partii wstępnej zabarwiony jest kontrastem sytuacji wojennej Mezeńczyków i Lacedemonu.

5. Bitwa nad Wielkim Rowem (17, 2-9)

Logos o bitwie nad Wielkim Rowem (ἐπὶ μεγάλης ῥόδου) przedstawia druzgocącą klęskę zadaną Mezeńczykom przez Lacedemończyków³⁴. Otwiera go informacja chronologiczna: Τρίτῃ δὲ ἔτει τοῦ πολέμου [...] (17, 2). Autor najpierw wymienia sprzymierzeńców Mezeńczyków, a następnie opisuje haniębny czyn Lacedemończyków, którzy przekupują wodza arkadyjskiego Arystokratesa. Swoją dezaprobatę w stosunku do tego rodzaju postępowania wyraża autor przez dwukrotne wysunięcie wyrazu κρῶτο: na pierwsze miejsce w zdaniu oraz przez złamanie fikcji literackiej: ἴσμεν (17, 2). Z dużą emfazą oświadcza, że nigdy o zwycięstwie w walce decydowało męstwo walczących i wola bogów. Pauzaniasz przypisuje Lacedemończykom przekupstwo także podczas wojny peloponeskiej, za co spotkała ich kara Neoptolema. Istotę kary Neoptolema wyjaśnia autor w

krótkiej dygresji (17, 4-6; 16 wierszy). Nie jest ta dygresja niezbędna, lecz łączy się integralnie z całością logosu i spiętrza jego strukturę. Zakończenie logosu stanowi opis druzgocącej klęski Meseńczyków. Jest on wyjątkowo piękny i obrazowy. Perfidia Arystokratesa, rozpacz opuszczonych Meseńczyków, a wreszcie ich straszliwa klęska ukazane zostały niezwykle plastycznie i wstrząsająco. Arystomenes nie odgrywa głównej roli w logosie. Tylko krótka wzmianka podkreśla niezwykle męstwo bohatera meseńskiego (17, 9). O ile w poprzednim logosie był on postacią centralną, głównym jego bohaterem, o tyle tutaj jest tylko wspomniany marginalnie. Na plan pierwszy wysunął autor zdradę Arystokratesa i olbrzymi rozmiar klęski Meseńczyków. Opis więc trzeciej bitwy podczas drugiej wojny meseńskiej nie jest schematyczny, lecz został silnie zindywidualizowany. Tragizm przedstawianej sytuacji Meseńczyków nadaje całemu opisowi charakter poetycki.

6. Oblężenie Ejry (17, 10-19,6)

Obszerny logos (127 wierszy) o oblężeniu meseńskiej twierdzy Ejry rozpoczyna autor ogólną informacją chronologiczną: Ἀριστομένης δὲ μετὰ τὴν μάχην [...] (17, 10). Pauzaniasz stawia tezę, że oblężenie Ejry trwało jedenaście lat³⁵. Prawdziwość tego twierdzenia udowadnia przez przytoczenie dwu wierszy Rianosa. Po tych ustaleniach wstępnych autor przedstawia taktykę wojny podjazdowej, stosowanej przez Meseńczyków względem Lacedemonu. To ukazanie realiów historycznych stanowi jakby tło opisu czterech przygód Arystomenesa. Chociaż więc logos w zasadzie przedstawia oblężenie Ejry, to jednak w przeważającej części poświęcony jest przygodom Arystomenesa i służy wyeksponowaniu w sposób szczególny jego postaci. Przygoda pierwsza (18, 3), tj. napad na lacedemońskie miasteczko Amyklaj, potraktowana została przez autora szkicowo (8 wierszy). Natomiast drugą (18, 4-7) przedstawił znacznie szczegółowiej (38 wierszy). Jej opis tworzy samodzielne opowiadanie z tendencją do heroizacji bohatera meseńskiego. Arystomenes w poważnej potyczce z wrogiem został ranny, wzięty do niewoli i stracony do przepaści Keadas. Na skutek jednak interwencji boskiej nie odnosi żadnych obrażeń cielesnych, co więcej, udaje mu się zbiec dzięki obserwacji lisa i uratować życie. Opis strącenia do przepaści, a następnie ucieczki jest niezwykle żywy w skutek nagromadzenia czasowników w *indicativie praesentis*. Elementy fan-

tastyczne przeplatają się w opowiadaniu z realiami, nie budzącymi najmniejszej wątpliwości. Kończąc opowiadanie autor sławi mądrość i odwagę wodza meseńskiego, a nawet wierzy, że pozostawał on pod szczególną opieką bogów. Analogicznie do opisu przygody pierwszej także i trzecia (19, 1-3; 22 wiersze) ukazana została szkicowo, inaczej niż druga. Autor przedstawia wypad cudownie uratowanego z Keadas Arystomenesa na sprzymierzone z Lacedemończykami wojska kreteńskie. Meseńczykom udaje się zabić wielu żołnierzy kreteńskich. Arystomenes ponadto plądruje namiot samego wodza. W dowód wdzięczności za odniesiony sukces składa Arystomenes Zeusowi Itomacie po raz drugi ofiarę, zwaną hekatombą. Bohater meseński nie tylko odznacza się odwagą i męstwem, ale również pobożnością.

Ostatnia przygoda Arystomenesa (19, 4-6; 31 wierszy), podobnie jak i druga, została przez autora ujęta w formę anegdotyczną. Wypad Arystomenesa na kreteńskich łuczników, wzięcie go do niewoli, a wreszcie cudowne ocalenie zdradzają wyraźne podobieństwo do opisu przygody drugiej. Podobnie jak tam, tak i tutaj występuje element interwencji bożej, wyrażającej się w zesłaniu prorocznego snu dziewczynie meseńskiej. Realia wojenne splatają się w opisie powyższej przygody w jedno z elementami fantastycznymi, tworząc małą scenkę rodzajową, pełną barwności i niezwykłości. Na zakończenie analizy logosu o oblężeniu Ejry należy powiedzieć, że jest on niezwykle barwny i zróżnicowany strukturalnie. Między opisem pierwszej a trzeciej przygody Arystomenesa, a także opisem drugiej a czwartej zachodzi bardzo wyraźna analogia. Logos służy uwypukleniu postaci wodza meseńskiego i stworzeniu dystansu między nim a innymi wodzami. Arystomenesa ukazuje Pauzaniasz jako rycerza męznego i szlachetnego, odznaczającego się fantazją i ciekawymi pomysłami wojennymi; z drugiej zaś strony jako człowieka pobożnego i otoczonego specjalną opieką bogów. Logos heroizuje Arystomenesa przez porównanie go z lwem oraz ciągłe podkreślanie jego walorów bojowych. Zamyka go fraza: 'Ενδεκίτω δὲ ἔται τῆς πολιτορίας [...] (20, 1), stanowiąca początek następnego logosu a zarazem wskazująca na zakończenie dziesięcioletnich walk partyzanckich i rozpoczęcie ostatniego roku wojny.

7. Rozpoznanie znaku "tragosa" i ukrycie talizmanu meseńskiego na Itome (20, 1-4)

Logos o ostatecznej klęsce Meseńczyków poprzedza logos

wstępny o rozpoznaniu znaku "tragosa" i ukryciu talizmanu meseńskiego, mającego po latach wrócić wolność Mesenii. Logos ten, chociaż niewielki (36 wierszy), wyraźnie składa się z dwóch części. W części pierwszej (20, 1-3) autor podaje w heksametrze wyrocznię Pytii głoszącą los Mesenii, dalej błędną jej interpretację i wreszcie właściwe odczytanie jej przez wieszczka Teoklosa. W części drugiej (20, 4) natomiast przedstawia ukrycie przez Arystomenesa skarbu, mającego po latach przywrócić wolność Mesenii. Autor ani sam się nie ujawnia, ani nie stosuje dystansu informacyjnego. Przytoczona in extenso wyrocznia Pytii zdobi logos artystycznie, a przedstawiony opis końcowych walk pod Ejrą ma znamię wyjątkowej grozy i nasrój niemal tragedii greckiej. Wprawdzie można go porównać z VI księgą "Iliady", gdzie groźba upadku Troi wisi nad domostwem Hektora i Andromachy, lecz ujęcie Pauzanasza jest bliższe tragedii, która nie znajduje wyjścia dla człowieka w jego walce z nieubłaganim losem (por. "Król Edyp").

8. Zdobycie Ejry (20, 5-21,12)

Po wyżej przedstawionym logosie wstępnym autor rozpoczyna frazą: Μετὰ δὲ τοῦτο [...] (20, 5) obszerny logos (152 wiersze) o zdobyciu Ejry. Zaraz na jego początku wyraża opinię, że między tą bitwą a bitwą o Ilion istnieje analogia, gdyż w jednej i drugiej przyczyna klęski była ta sama. Jest to więc aluzja do cudzołóstwa Heleny z Parysem, wielokrotnie występująca na kartach "Iliady", która każe nam domyślać się i tu wątku romansowego. Po krótkim przedstawieniu topograficznej sytuacji Ejry opisuje autor romans pasterza lacedemońskiego z niewiastą meseńską. Przedstawiany romans utrzymuje autor w konwencji obrazka rodzajowego, charakterystycznego dla epoki hellenistycznej. Tę sielanki splota się w nim w sposób kontrastowy z realiami oblężonego miasta. Z kolei autor stwierdza, że gwałtowna ulewa (ὕδωρ ἕρσοις) i nieobecność Arystomenesa wśród strażników powodują opuszczenie przez nich stanowisk bojowych, a w dalszej konsekwencji - zdobycie twierdzy. Rzęsisty deszcz stanowi jakby akompaniament głównej akcji i nadaje jej charakter tła akustycznego. Szumem deszczu ciągle daje znać o sobie i wytwarza atmosferę nieustannej grozy, chociaż na planie pierwszym akcja toczy się w sposób naturalny, miejscami nawet idylliczny. Jego rolę w logosie można porównać do pieśni chóru w tragedii greckiej. Z chwilą rozpoczęcia się ulewy sytuacja ulega dramatyz-

zacji. Ukryty przez romansującą z nim niewiastę meseńską pasterz lacedemoński podsłuchuje jej rozmowę z mężem. Narastanie dramata uwidaczniają nagromadzone w tej partii logosu czasowniki. Groza pogłębia się z chwilą, gdy pasterz lacedemoński ujawnia wodzowi spartańskiemu podążuchaną rozmowę. Z tą chwilą nastrój opowiadania zmienia się diametralnie. Jego romansowo-rodzajowy charakter przekształca się w tragiczną emfazę. Wśród ciemności nocy i nieustannie padającego deszczu stają Meseńczycy do walki w obronie ostatniego skrawka swej ojczyzny. Podobnie jak w całym analizowanym zespole narracyjnym o dziejach drugiej wojny meseńskiej, tak i tutaj podkreśla autor niezwykłą odwagę, męstwo i zapał bojowy Arystomenesa. Bohater meseński sam pierwszy rusza do boju i zagrzewa do walki swych rodaków. Swoistym rysem opisywanej bitwy jest aktywny udział w niej kobiet meseńskich. Ich walka dodaje męstwa obrońcom Ejry. Uwydatnienie przez autora tego faktu z jednej strony potęguje grozę sytuacji, a z drugiej stanowi jakby rekompensatę negatywnej postawy kobiety romansującej z pasterzem lacedemońskim. Ponadto grozę sytuacji powiększa także i to, że wieszczkowie obydwu stron biorą aktywny udział w walce. Hekas wynajduje pomysł wojenny, dzięki któremu siły lacedemońskie nieustannie się regenerują, zaś Teokles, widząc tragiczną sytuację obrońców Ejry: $\xi\upsilon\kappa\upsilon\iota\alpha$, $\tilde{\upsilon}\delta\omega\rho$, $\delta\iota\gamma\omicron\varsigma$, $\lambda\iota\mu\omicron\varsigma$, $\delta\acute{\iota}\phi\alpha$ (21, 9), trwającą już trzy doby, poleca Arystomenesowi ratować Meseńczyków, a sam rzuca się w wir walki i ginie od ran. Dialog Teoklesa z Arystomenesem, wyrażony przez autora w oratio recta, oraz bohaterska śmierć wieszczka ilustrują niezwykłość sytuacji. Zwykle bowiem (por. 16, 2) kapłani nie brali bezpośredniego udziału w walce, lecz jedynie zagrzewali do niej żołnierzy, stojąc w ostatnim szeregu. Logos zamyka autor opisem odejścia Meseńczyków pod wodzą Arystomenesa z opanowanej przez Lacedemończyków Ejry. Na zakończenie analizy powyższego logosu należy przede wszystkim stwierdzić, że jest on niezwykle piękny. Piękno jego płynie zarówno z przedstawionej treści, jak i ze wspaniałych kontrastów w budowie. Przejście od lekkiego obrazka rodzajowego do pełnego patosu opisu bitwy świadczy o kunszcie artystycznym Pausaniasza, a logosowi nadaje charakterystyczną dla epoki cesarstwa barwność, tj. $\kappa\omicron\iota\mu\iota\lambda\omicron\tau\eta\varsigma$. Ponadto uderza w nim daleko posunięty realizm i dokładność w referowaniu zdarzeń. Autor przedstawia je nie ujawniając się, korzystając z dystansu informacyjnego. Akompaniament nieustannie

padającego deszczu wnosi walor muzyczny w strukturę logosu. Specyficzność tematyczną stanowi udział w walce ludności cywilnej oraz wieszczka Teoklesa. W analizowanych dotychczas opisach bitew ludność cywilna nie występowała, a kapłani jedynie zagrzewali żołnierzy do walki. Pomieszczone zostały w tym logosie różne rodzaje literackie. Przy lekturze nasuwa się przede wszystkim dużo analogii do epepei. W miarę głębszego analizowania tekstu odczuwać zaczynamy w nim tragedię z jej podstawowymi elementami - grozą i beznadziejną walką z losem. Ponadto widać w logosie wyraźnie reminiscencje sielanki lub romansu rodzajowego ("Dafnis i Chloe"). W ten sposób logos nabiera charakteru eklektycznego pod względem literackim.

9. Postawa Arkadów po kapitulacji Ejry (22, 1-7)

Kolejne dwa logosy mają charakter epilogu. Pierwszy z nich ukazuje postawę Arkadów po kapitulacji Meseńczyków. Rozpoczyna go, jednocześnie oddzielając od poprzedniego, fraza: *Οἱ δὲ Ἀρκάδες κραιπίνα τε τὴν κατάληψιν ἐκυνθάνοντο τῆς Ἐΐρας* (22, 1). W sposób wybitnie kontrastowy pokazuje w nim Pauzaniasz stosunek ludności arkadyjskiej do pokonanych Meseńczyków oraz postawę króla Arystokratesa. Arkadowie są wierni swoim sprzymierzeńcom. Służą im swą pomocą, a nawet chcą dać im swe tereny na osiedlenie. Natomiast zdradziecki król Arystokrates, który już raz dopuścił się zdrady podczas bitwy nad Wielkim Rowem, decyduje się na następną. Haniebna zdrada Arystokratesa stanowi trzon fabuły logosu. W jego zakończeniu autor przedstawia karę wymierzoną królowi-zdrajcy przez współplemieńców. Chwali piękną postawę Meseńczyków i Arystomenesa, którzy mimo zachęty do wymierzenia kary Arystokratesowi nie podnieśli na niego ręki, a wódz meseński płakał, jak po stracie kogoś najbliższego. Tak skomponowany opis budzi z jednej strony sympatię i podziw dla szlachetnego ludu meseńskiego, a z drugiej raz jeszcze ukazuje duchową wielkość Arystomenesa. Logos zamyka informacja periegetyczna o stelli wniesionej w okręgu Zeusa Likejskiego dla upamiętnienia opisanego zdarzenia. Epigram umieszczony na owej stelli cytuje autor *in extenso*, przez co logos uzyskuje dodatkowy walor artystyczny obok swej obrazowości i dramatyczności. Należy też zauważyć, że jest on niezwykle zwarty tematycznie i strukturalnie. Zbudowany, podobnie jak poprzedni, na zasadzie mocnego kontrastu postaw obywatelskich stanowi *sui generis* samo-

dzielną nowelkę. Liczy 63 wiersze.

10. Los Meseńczyków po kapitulacji Ejry (23, 1-4)

Ostatni logos zespołu narracyjnego o dziejach drugiej wojny meseńskiej krótko (28 wierszy) przedstawia los Meseńczyków bezpośrednio po kapitulacji Ejry. Pauzaniasz informuje, że część ludności meseńskiej zamieniono w helotów, a inni emigrują do Elidy i Arkadii³⁶. Tylko Arystomenes pozostaje, aby kontynuować walkę z wrogiem. Raz jeszcze udowadnia nieustępliwość i heroiczną odwagę wodza Meseńczyków. Arystomenes zdecydowanie góruje nad swymi współzobywatelami, tak jak boski Achilles nad pozostałymi bohaterami greckimi. Bardzo dokładna informacja chronologiczna (23, 4), zbudowana identycznie jak informacja o rozpoczęciu i zakończeniu I wojny meseńskiej oraz rozpoczęciu II wojny, zamyka cykl logosów (15, 1-23,4). Sięga ona do chronologii ogólnogreckiej przez podanie roku olimpiady, olimpionika oraz archonta ateńskiego. Stanowi wyraźną cezurę oddzielającą drugi akt dramatu walk Meseńczyków od opisu dalszych dziejów Mesenii.

IV

W odróżnieniu od I i II wojny, którym poświęcił Pauzaniasz duże, złożone z dziesięciu logosów cykle logosowe, III wojnę meseńską tylko naszkicował w jednym krótkim logosie, który razem z dwoma logosami o wojnie meseńsko-akarnańskiej tworzy cykl logosowy (24, 5-25,10).

Ostatni zryw niepodległościowy Meseńczyków oprócz Pauzaniusza opisuje też Tukidydes³⁷. Według badań historyków wojna ta trwała dość długo i miała skomplikowany przebieg³⁸. Pauzaniasz lub autor, z którego korzystał Pauzaniasz, miał na jej temat bardzo skąpe informacje i dlatego opis tej wojny jest zaledwie krótkim (24 wiersze) szkicem, a nie wyczerpującym przedstawieniem dziejów wojny meseńskiej. Nie wiemy też, z jakich źródeł korzystał autor. Przy opisie I wojny Pauzaniasz oparł się na Myronie, przy II - na Rianosie (por. 6, 3-4), co do III nie mamy w dziele żadnej informacji. Niniejszy logos, podobnie jak zespoły narracyjne o rozpoczęciu i zakończeniu I i II wojny meseńskiej, otwiera bardzo dokładną informacją, podającą olimpiadę, olimpionika i archonta ateńskiego³⁹. Opis III wojny meseńskiej ogranicza autor do informacji ogólnie podawanych przez historiografów: o trzęsie-

niu ziemi w Sparcie, o ucieczce Meseńczyków na górę Itome, o akcji przeciwko nim połączonych sił lacedemońsko-ateńskich, o zerwaniu sojuszu z Atenami przez Lacedemon i przyjęciu zmuszonych do kapitulacji Meseńczyków do Nampaktos. W analizowanym logosie Pauzaniass uwydatnia interwencję bogów, stających w obronie znękanego ludu meseńskiego. Posejdon niszczy Spartę, dając Meseńczykom okazję do zbrojnego wystąpienia, a wyrocznia delficka swymi groźbami powstrzymuje Lacedemon od dalszego prześladowania pokonanych Meseńczyków. Ponadto widoczna jest w podtekście logosu sympatia autora dla bohater-skiego ludu meseńskiego. Logos pozbawiony jest wszelkich elementów retorycznych. Widać tu ubóstwo materiału źródłowego i pewną jakby nieporadność w jego eksponowaniu. W porównaniu z opisami dziejów I i II wojny meseńskiej powyższy opis zdradza w pewnym stopniu obniżenie wyobraźni artystycznej autora.

*

Po zakończeniu szczegółowej analizy zespołów narracyjnych o dziejach wojen meseńskich spróbujemy podsumować jej wyniki. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na dwa pierwsze zespoły narracyjne, o I i II wojnie meseńskiej. Obejmują one prawie jednakową ilość tekstu. Pierwszy liczy 623 wiersze a drugi - 645. Obydwa także składają się z jednakowej liczby logosów. Zarówno zespół pierwszy, jak i drugi obejmują po dziesięć samodzielnych logosów, tworzących zamknięte całości tematyczne. Ponadto obydwie zespoły rozpoczynają i kończą identycznie zbudowaną informacją chronologiczną, podającą rok olimpiady, olimpijczyka i nazwisko archonta ateńskiego. Jeden i drugi zespół opisują po cztery bitwy, co stanowi wyraźną analogię do "Iliady", w której Homer ogranicza się też do przedstawienia czterech bitew⁴⁰. Opis bitwy pierwszej w obydwu zespołach logosowych poprzedza prolog, który w cyklu pierwszym składa się z dwóch logosów (o wzięciu Amfii i o walkach partyzanckich), zaś w zespole logosowym o drugiej wojnie - z jednego (o wybuchu wojny). W pierwszym logosie jednego i drugiego zespołu zamieszcza autor uwagi metodyczne. W zespole o dziejach I wojny meseńskiej uwagi te mieszczą się w specjalnej dygresji odautorskiej (6, 1-5), wkomponowanej w tok pierwszego logosu, natomiast w cyklu o II wojnie nie są wyodrębnione, lecz wtopione w materiał informacyjny logosu o wybuchu II wojny. Bitwa pierwsza w obydwu cyklach (nad

Głębokim Parowem i pod Deraj) została przedstawiona bardzo ogólnie i schematycznie, bitwa druga zaś - szczegółowo i kunsztownie. W zespole logosowym o I wojnie logos przedstawiający bitwę drugą jest bardzo obszerny (161 wierszy) i kunsztownie zbudowany przez techniką dziesięciu oddzielnych obrazów. Zawiera wiele elementów retorycznych. W zespole o dziejach II wojny mezejskiej chociaż autor stosuje także technikę obrazów, to jednak jest ich tylko cztery. Poza tym logos o bitwie przy Grobowcu Dzika jest znacznie mniejszy (60 wierszy), bardziej schematyczny, mniej retoryzowany. Tymczasem według świadectwa samego Pausaniasza (por. 6, 1-5) w budowie opisu dziejów II wojny mezejskiej miał autor oprzeć się na poemacie Rianosa *Μεσσηνιακά*. W świetle powyższych zestawień ujawnia się wysoka świadomość artystyczna Pausaniasza, jego twórcza i samodzielna rola w komponowaniu utworu. Autor "Przewodnika po Helladzie" twórczo korzysta z dostępnych mu źródeł, nie naśladuje ich mechanicznie i według własnej koncepcji artystycznej buduje swe dzieło. Świadczy to o retorycznym aspekcie, a nie o historycznym lub odtwórczym dzieła Pausaniasza.

Po opisie bitwy przy Grobowcu Dzika, identycznie jak w poprzednim zespole narracyjnym, następuje logos o charakterze intermedium. Wprawdzie intermedium w poprzednim cyklu ma charakter historyczno-kultowy (opisuje wyrocznię Pytii i incydenty związane z jej realizacją), intermedium zaś w opisie II wojny ma charakter anegdotyczny (przedstawia przygody A-rystomenesa po odzyskaniu tarczy), to jednak w obydwu zespołach pełnią tę samą funkcję w strukturze cyklu logosowego. Po logosie-intermedium w obydwu zespołach narracyjnych wprowadza autor natychmiast opis bitwy trzeciej. Analogia strukturalna posunięta jest do tego stopnia, że logos o trzeciej bitwie w obydwu cyklach zawiera też dygresję. W logosie o bitwie pod Itome (podczas I wojny) zamieszcza autor bardzo krótką (5 wierszy) dygresję o wieszczku Ofioneusie, w logosie zaś o bitwie nad Wielkim Rowem dygresję (16 wierszy) o istocie kary Neoptolema. Ponadto obydwaj logosy o trzeciej bitwie są zbudowane bardzo schematycznie. Autor posługuje się własnym schematem w kompozycji. Pierwsze i trzecie bitwy w obydwu wojnach przedstawia szkice i ogólnie, a drugie i czwarte - szczegółowo i artystycznie.

Po przedstawieniu bitwy nad Wielkim Rowem podczas II wojny wprowadza autor duży logos o oblężeniu Ejry (127 wierszy).

szy) oraz krótki logos wprowadzający do bitwy czwartej. Obydwa te logosy nie mają swoich odpowiedników w poprzednim zespole narracyjnym. To przełamanie stosowanego dotychczas ścisłego paralelizmu w kompozycji porównywanych zespołów świadczy o pewnej elastyczności literackiej i własnej koncepcji całego opisu wojen meseńskich. Ponadto, być może, przez tego rodzaju oddzielenie logosu o bitwie czwartej od logosu o bitwie nad Wielkim Rowem pragnie Pauzaniasz zwrócić uwagę na specjalną fakturę literacką logosu o zdobyciu Ejry. Po przedstawieniu kapitulacji Ejry umieszcza autor dwa logosy o charakterze epilogu. W poprzednim cyklu są trzy (wyrocznia Pytii, wypadki poprzedzające ostateczne załamanie się Meseńczyków i ostateczna katastrofa Meseńczyków). Epilog zatem, podobnie jak i prolog, w niniejszym zespole logosowym jest mniejszy niż w poprzednim. Mimo wyraźnego podobieństwa strukturalnego obydwu cykli logosowych pod względem literackim różnią się one dość znacznie od siebie. W opisie II wojny meseńskiej występuje znacznie więcej analogii onomastycznych i sytuacyjnych do "Iliady" aniżeli w opisie I wojny. Poza pojedynczymi, wskazanymi w analizie szczegółowej, faktami cały nastrój tej części księgi IV żywo przypomina nastrój "Iliady". Nadludzkie wysiłki Arystomenesa zmierzającego do odzyskania niepodległości niweczy złośliwy los przez zdradę niewiasty meseńskiej oraz króla Arystokratesa. Podobnie w "Iliadzie" (XI) pewność Achillesa, że pobici Achajowie przybędą prosić go o udział w walce, niweczy wola Zeusa przez śmierć Patroklosa. Olbrzymi wysiłek Meseńczyków zostaje zniweczony tak, jak wysiłek całego obozu achajskiego pod Troją, który nie może nic uzyskać bez udziału w walce Achillesa. To więc, co u Homera dokonało się z woli Zeusa za pośrednictwem ludzkich etosów, u Pauzaniusza staje się wynikiem działania stoickiego przeznaczenia. Ponadto w zespole narracyjnym o dziejach II wojny meseńskiej można dopatrzeć się pewnych analogii z tragedią. Uporczywa walka człowieka z przeznaczeniem, reminiscencje muzyczne chóru (padająca ulewa podczas walk w Ejrze) oraz nastrój grozy w wielu miejscach przypominają tragedię grecką. Występują także w niniejszym cyklu logosowym partie o charakterze anegdotycznym, idyllicznym, a nawet romansowym, tworząc jakby odrębne nowelki. Przedstawiony więc wyżej zespół narracyjny ma zarówno charakter nowelistyczny, jak i epicki w połączeniu z motywami tragedii, a więc mieszany. Należy w tym miejscu zwrócić jeszcze uwagę na fakt, że omówio-

ny wyżej zespół narracyjny zawiera w swej strukturze pięknie rozbudowaną arysteję bohatera meseńskiego Arystomenesa. Wprawdzie i zespół o dziejach I wojny przedstawiał czyny wojenne króla Eufaeasa i Arystodema, jednak były one tylko jakby lekko zarysowane. W niniejszym zespole narracyjnym bohater meseński występuje prawie we wszystkich logosach, i to w całej pełni swej osobowości. Wprawdzie w opisie bitwy nad Wielkim Rowem (17, 2-9), jest tylko wspomniany, jednak w innych, np. o przygodach Arystomenesa (16, 6-17,1), o oblężeniu Ejry (17, 10-19,6), jego działalność wojenna wypełnia całość logosu. Już w intermedium poprzedzającym zespół o II wojnie zamieszcza Panzaniasz boską genealogią wodza meseńskiego. Według niej ojcem Arystomenesa nie był nikt ze śmiertelnych, lecz demon lub bóg, który w postaci węża obcował z matką Arystomenesa Nikoteleą. Tę informację o boskim pochodzeniu bohatera meseńskiego potwierdza autor wzmianką o kulcie Arystomenesa jako herosa: ὄς καὶ νῦν ἔτι ἐς ἥρως ἔχει κατὰ Μεσσηνίοις τιμὰς [...] (14, 7). W dalszych logosach zebrał Panzaniasz cechy etosu bohatera meseńskiego. Wódz Meseńczyków jest przede wszystkim żądny sławy. Pragnie dokonać czynów godnych pamięci (np. 15, 5). Cechuje go nadzwyczajne męstwo, np. w bitwie pod Deraj, nad Grobowcem Dzika, podczas wypadów z oblężonej Ejry i w czasie walk w Ejrze. W swym męstwie niekiedy posuwa się aż do suchwałości bojowej, np. w Chalkiojkos (15, 5) urzęda zapamiętały pościg za wrogiem mimo sprzeciwów wieszczka Teoklosa (16, 4-5). To nadzwyczajne męstwo i odwaga wodza budzą szacunek i cześć u żołnierzy, którzy wyrażają podziw dla walorów bojowych Arystomenesa (por. 16, 3). Przedstawione wyżej cechy etosu bohatera meseńskiego żywo przypominają spontaniczną i żądną sławy postawę Achillesa.

Z drugiej jednak strony bohater meseński, według charakterystyki Panzaniassa, jest niezwykle skromny. Nie zgadza się na przyjęcie godności królewskiej, chociaż lud pragnie mu ją nadać i chociaż pochodzi z królewskiego rodu Ajpytydów. Obejmuje tylko naczelne dowództwo nad armią. Ponadto jego etos cechuje nadzwyczajna szlachetność obyczajów. Poświęca życie niezbędnym mu w walce żołnierzy, by chronić przed zniewagą wzięte do niewoli dziewczęta Lacedemońskie (16, 10), płacze na widok kamienowanego przez współplemieńców zdradzieckiego króla arkadyjskiego Arystokratesa (22, 7). Arystomenes pozostaje do końca swego życia nieugiętym wrogiem Lacedemonu. Odmawia wyjazdu do nowych kolonii, pragnie

bowiem kontynuować walkę o wolność Mesenii. Jest człowiekiem pobożnym. Za odniesione w walce sukcesy składa uroczyste ofiary Zeusowi Itomacie (por. 19, 3). Pozostaje też pod szczególną opieką boską, dzięki której wychodzi cało ze wszystkich przygód wojennych (por. 18, 7; 19, 5-6). Postać jego w tym sensie jest mniej tragiczna niż Achillea, który ginie od strzały Paryasa.

Podobnie jak genealogię wodza meseńskiego zamieścił Pausaniasz w logosie-intermedium poprzedzającym zespół narracyjny o dziejach II wojny meseńskiej, tak i ostatnie chwile życia Arystomenesa opisuje już poza niniejszym cyklem logosowym. Fakt ten potwierdzają wzmiankowane już wcześniej koneksje tej części dzieła Pausaniasza z eposem. Zwykle bowiem epos nie przedstawia całego ciągu życia bohatera od początku do końca, lecz zamieszcza wyłącznie jego arysteję. Mówiąc o końcu życia Arystomenesa Pausaniasz, tak jak wcześniej Platon na temat Sokratesa⁴¹, przytacza wyrocznię Pytii nazywając bohatera meseńskiego najdzielniejszym z Hellenów: ἔχρονεν ἢ Πυθία θυγατέρα ἀνδρὸς τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἀρίστου λαβεῖν [...] (24, 2). Moment śmierci Arystomenesa autor tylko wzmiankuje. Wspomina natomiast dwukrotnie o kulcie, jakim otaczali Arystomenesa Meseńczycy, a także mieszkańcy Rodosu, oraz cytuje dwa wiersze pieśni śpiewanej przez kobiety w Andanii na cześć zwycięskiego wodza (por. 16, 6). Przedstawione więc wyżej cechy etosu Arystomenesa, jego niezwykle pochodzenie, zastosowanie motywu tarczy, mimo pewnych niewielkich różnic wskazują, że Pausaniasz jego postać kreuje na wzór bohatera "Iliady". Zretoryzowanie zespołu narracyjnego o dziejach I wojny meseńskiej, ścisły paralelizm między obydwoa opisami wojen oraz ich prawie jednakowa wielkość zdają się wskazywać na to, że Pausaniasz skomponował obydwa zespoły logosowe samodzielnie, nie licząc się ze źródłami w wielu miejscach. Gdyby naśladował ściśle Myrona czy Rianosa, wówczas obydwa zespoły narracyjne różniłyby się pod względem strukturalnym. Zastosowanie własnego schematu w strukturze opisu I i II wojny wyklucza ściśle naśladownictwo źródeł i wskazuje na twórczą samodzielność autora "Przewodnika po Helladzie". Przedstawia on dzieje Mesenii według prawideł własnej sztuki pisarskiej. Ta zaś ma ściśle zorganizowany i świadomy charakter. Dość regularny układ wszystkich opisów wojen meseńskich, przejawiający się w pewnej symetrii strukturalnej, wskazuje na tendencję naszego autora do możliwie związanego i jasnego

opisu tych wojen. Czytelnik niewątpliwie ulega wzruszeniu i współczuciu dla rycerskiego ludu meseńskieg0, dla jego nieuniknionej historycznie klęski spowodowanej przewagą militarną Lacedemonu oraz działaniem nieustępliwej i wszechwładnej τύχη. Z drugiej strony doznaje głębokiej niechęci do agresji lacedemońskiej. To pewne uproszczenie opisu malujące Meseńczyków wyłącznie w jasnych kolorach, a w ciemnych - Lacedemon, potrzebne też było Pausaniaszowi z punktu widzenia artystycznego do wypuklenia kontrastu etosowego. Poza tym cały opis wojen meseńskich wiernie oddaje klimat tych walk, zaciekle obronę Meseńczyków, a z drugiej strony - konsekwencję i upór Sparty. Zgodnie z duchem epoki helleńskiej wysnuwa Pausaniasz w związku z opisem tych faktów melancholijną refleksję: Τὰ δὲ ἀνθρώπων καὶ οὐχ ἥμισυ τὸ πρόθυμον ἢ περρωμένη κατὰ ταῦτὰ ἐπικρούεται καὶ εἰ περὶ ὅσα ἐπιλαβοῦσα ἰλὺς ποταμοῦ (9, 6) - "Ale na wszystkie sprawy ludzkie, a przede wszystkim na życzenia człowieka, kładzie dłoń Przeznaczenie zupełnie tak samo, jakby kamyczki przykrył mąż rzeki"⁴². Bóstwem decydującym o rozwoju wypadków jest według Pausaniasza kapryśna, mściwa i mowolna bogini Τύχη, czczona z wyjątkowym lękiem i nabożeństwem przez ludzi tej epoki. W ten sposób nasz autor, chociaż w opisie wojen meseńskich świadomie tworzy klimat epopei heroicznej, jest jednak wyraźnie przedstawicielem innych czasów i innego światopoglądu. Przez swoje dzieło ukazuje się nam jako reprezentant epoki hellenistycznej, której przedłużeniem jest okres Cesarstwa Rzymskiego. W analizie strukturalnej opisu wojen meseńskich zasadniczą trudność stanowiło wyodrębnienie poszczególnych logosów, tj. zamkniętych, tematycznie jednorodnych partii tekstu. Ich podział oparto na obiektywnych kryteriach, którymi najczęściej są informacje chronologiczne kończące jeden logos i rozpoczynające następny. Wystąpił też, szczegółowo udokumentowany w niniejszej analizie, paralelizm między zespołami logosów. Mimo że Pausaniasz - według własnego świadectwa - w opisie I wojny oparł się na pisanej prozą dziele Myrona, a w opisie II na poetyckim utworze Rianosa, obydwa opisy cechuje paralelizm, kolbryt poetycki i silne zretoryzowanie. Pozostawał więc Pausaniasz albo pod wpływem jeszcze jakieg0 zretoryzowanego opisu, którego nam nie ujawnił, albo też, i to wydaje się bardziej prawdopodobne, stworzył na podstawie cytowanego materiału własną, właściwą swej wyobraźni pisarskiej narrację artystyczną. Narrację, która - chociaż pi-

sana jest prozą - dzieli się na sztuczne paralelne obrazy, zawiera pełne artyzmu przemówienia wodzów oraz skomponowane za pomocą paralelizmu i kontrastu piękne opisy bitew. Dotyczy to przedstawienia I i II wojny meseńskiej. Ostatni zbrojny kryw Meseńczyków ukazał Pauzaniusz wierniej pod względem historycznym, lecz w sposób prosty, pobieżny i schematyczny z punktu widzenia artystycznego.

Analizowany opis wojen meseńskich w IV księdze "Przewodnika po Helladzie" Pauzaniausza stanowi przykład retorycznej prozy epoki cesarstwa. Cechą centralną tego okresu jest eklektyzm zarówno w filozofii (łączenie elementów stoicyzmu, platonizmu i perypatetyzmu w jeden system), jak i w literaturze, gdzie cząszczy od czasów hellenistycznych triumfują małe formy, a gatunki i rodzaje literackie wzajemnie się przenikają. Wydaje się, że Pauzaniusz, będąc dzieckiem swoich czasów, w opisie dziejów wojen meseńskich posługuje się również eklektyzmem. Z pewnością stosuje małą formę literacką, jak o tym świadczą poszczególne mniej lub więcej zretoryzowane logosy, oraz łączy pod szyldem periegezy różnorodne gatunki literackie.

PRZYPISY

¹ P a u s a n i a s. Description of Greece. With an English translation by W.H.S. Jones. Vol.2. Cambridge 1959.

² P o r. J. W o l s k i. Historia powszechna. Starożytność. Warszawa 1965 s.133.

³ Słownik terminów literackich. Warszawa 1965 s. 133.

⁴ J. P l i s z c z y Ń s k a. Na olimpijskiej bieżni i w boju. Wrocław 1968 s. 242 przypis 44 i 45.

⁵ Według Paulys Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft (Stuttgart 1894-1978 Bd.13. Hlbd.2 kol.1238) I wojna meseńska trwała w latach 736-720 p.n.e.; według Der Kleine Pauly (Bd.3. Stuttgart 1969 kol.1252) - w 1.pok. VIII w. p.n.e. Wołaki (jw. s. 133) twierdzi, że od 730 do 720 r. p.n.e.

⁶ Według Księgi Suda Rianos pochodził z kretańskiego miasta Bene, był dozorcą Palesty, a potem nauczycielem elementarnym. Żył w III w. p.n.e. Napisał dzieło epickie Μεσσηνιακά, które zginęło (P l i s z c z y Ń s k a, jw. s. 218).

⁷ Myron z Eriene prawdopodobnie żył w drugiej ćwierci III w. p.n.e. Wynika to z jego własnego świadectwa (frg. 6), w którym podaje, że jego przyjacielem był Chermonides, polityk ateński. Myron był retorem, historiografem, napisał prozą Μεσσηνιακά, z którego to dzieła zachowały się tylko fragmenty (tamże s. 217).

⁸ Tyrteusz według chronologii greckiej (Euzebiusz, Suidas) działał ok. 640 r. p.n.e. Dane biograficzne o poecie przyno-

si dopiero Platon ("Prawa" 629 A) i retor Likurg w "Mowie przeciw Leokratesowi" (106). Platon mówi, że Tyrteusz był Ateńczykiem, a Likurg dodaje, że Spartanie wzięli go z Aten na wodza (por. D i o d o r IV 66,3) za interwencją Delf (D i o d o r VIII 27). Strabon (VIII 4,10) wykazuje na podstawie "Eunomii" (frg. 1a), że poeta pochodził ze Sparty. Suidas nazywa go Lakonem lub Milezyjczykiem. Z badaczy nowożytnych U. Wilamowitz (Textgeschichte der griechischen Lyriker. Göttingen 1900 s. 107) wykazał, że Tyrtajos, autor "Eunomii", był człowiekiem o autorytatywnej pozycji, a nie obywatelam świeżej daty (E. Z w o l s k i. Tyrteusz jako źródło historyczne. "Roczniki Humanistyczne" 17 : 1969 s. 3 s. 5).

⁹ E. D i e h l. Anthologia Lyrica Graeca. Lipsiae 1949 sub auctore 4, 1-2.

¹⁰ Por. Z w o l s k i, j.w. s. 11.

¹¹ Wojny meseńskie opisuje Kallisthenes w "Ἑλληνικά", wydanych w 343-336 r. i służących za "źródło" uczonym greckim, takim jak Ephoros, Arystoteles i Polibiusz (tamże s. 5).

¹² Pausanias na przykład nie podaje bliższych informacji i nie poświęca większego logosu twórcy demokracji ateńskiej Periklesowi, pomija również w periegezie o zabytkach Aten fakt istnienia wielkiego posagu Marka Agryppy, stojącego przed Propylejami.

¹³ Por. H é r o d o t e. Histoires. Texte établi et trad. par Ph. E. Legrand. T. 1-2 Paris 1932-1936: I, 15, I, 95, II, 18, III, 38, IV, 59, VIII, 55, IX, 32.

¹⁴ Według danych chronologicznych Pausaniasa byłby to 739 r. p.n.e.

¹⁵ Ciężkozbrojni hoplici stanowili chlubę ówczesnych armii (por. "Anabaza" I, 2. W: K s e n o f o n t. Wybór pism. Oprac. J. Schneyder. Wrocław 1966 s. 163).

¹⁶ T h u c y d i d e s. History of Peloponnesian war. With an English transl. by Charles Forster Smith. T.1. London 1956: II, 47 nn.

¹⁷ Por. P l i s z c z y Ń s k a, jw. s. 252 przyp. 51.

¹⁸ Przekład J. Fliszczyńskiej (tamże s. 252).

¹⁹ Jw. s. 189 nn.

²⁰ J. G. F r a z e r. Pausanias a description of Greece. London 1913 - nota do IV, 115.

²¹ Jw. III, 5; IV, 66; IV, 72.

²² Według J. G. Fraszera (jw. nota do P a u s. IV, 126) śmierć w najbliższej rodzinie uważano za zmasę kapłanki.

²³ D i e h l, jw. 4, 4-8.

²⁴ Według Paulys Real Encyclopädie (jw. kol. 1238) II wojna meseńska miała miejsce w 2. poł. VII w. p.n.e.; Der Kleine Pauly (jw. kol. 1252) ogólnie umieszcza tę wojnę w czasach Tyrtajosa (VII w. p.n.e.); Wolski (jw.) zamyka ją latami 684-650 p.n.e.

²⁵ Polemika Pausaniasza z Rianosem co do osoby króla spartańskiego Leotychidesa pozwoliła uczonym (Robinson, Jeffery, Wallace, Meyer) postawić hipotezę, że w rozruchach helotów z około 490 r. mógł być inspiratorem król spartański Kleomenes. Interpretacja Schwartz'a i Jacoby'ego, którzy powołują się na obowiązujący od 509 r. zwyczaj wysyłania jednego króla na wy-

prawy, pod tym względem raczej zawodzi. Por. E. Z w o l s k i. Ruchy wolnościowe na Peloponezie. "Roczniki Humanistyczne" 12 : 1964 z. 2 s. 206 n.

26 D i e h l j w. 4, 4-8.

27 Zwołski ("Tyrteusz" s. 11) pisze: "Wielu uczonych nie wierzy, by drugą wojną, tak groźną dla Sparty, mogli prowadzić ludzie od dwu pokoleń obróceni w niewolników, by zawierali międzynarodowe sojusze (zob. K a l l i s t h e n e s F. 23) i nawet obsyżali igrzyska olimpijskie (zob. P a u z. IV, 17, 9). Do najbardziej skrajnego wniosku dochodzi K.M.T. Chrimes sugerując, że Tyrteusz pragnął skłonić do buntu zależną ludność mesenicką przeciw arystokracji mesenickiej (Ancien Sparta. 2 Ed. London 1952 s. 289-291) - paradoksalna teza, która czyni z poety spartańskiego wroga instytucji helocstwa. Prawdopodobna natomiast jest sugestia, że w wyniku I wojny Sparta nie opanowali jedynie zachodnią część Mesenii". Zob.: W i l a m o w i t z. Textgeschichte s. 98 n.; E. V a l m i n. Etudes topographiques sur la Messénie ancienne. Paris 1930 s. 13 nn.; Th. L e n s c h a u. "Philologus" 91 : 1939 s. 307; i ze znaczną modyfikacją - C h r i m e s, jw. s. 295.

28 H o m e r u s. The Iliad. With and English translation by A.T. Murray. Vol. 1-2. Cambridge 1960-1963: X, 512 nn.

29 Por. przyp. 8.

30 "Iliada" I, 415; XII, 371 n.; XXIV, 349.

31 P l i s z c z y Ń s k a, jw. s. 218.

32 Por. F a u s. 6,3.

33 P l i s z c z y Ń s k a, jw. s. 218.

34 Zwołski ("Tyrteusz" s. 8 n.) pisze, że Arystoteles ("Etyka nikomachejska" III, 7,5) podaje przykład wodzów, którzy ustawiają żołnierzy przed rowami lub podobnymi przeszkodami. Scholiasta zaś w związku z tą informacją notuje: "Mógłby to mówić o Lacedaemonczykach, taką bowiem bitwę stoczyli, gdy wojowali przeciw Meseniczkom, wspomina o niej również Tyrteusz". Wzmiankę Tyrteusza o taktycznym manewrze wodzów spartańskich zużytkował Kallisthenes z Olintu, który prawdopodobnie pierwszy przedstawił historię wojen mesenickich. Na Kallisthenesie oparł się z jednej strony Ephoros (zob. S t r a b o n VIII, 3,30 p. 355; D i o d. VIII, 27,1-2; XV, 66,3; I u s t i n u s III, 4-5; O r o s i u s. Adv. pag. I, 21,7; P o l y a i n o s I, 17), a z drugiej Arystoteles ("Pol." II, 9,8 p. 1270 a) i Polibiusz (IV, 33). Dopiero autor, którego streszczał Pauzaniusz, uczynił z "rowu" miejscowość (zob. E. S c h w a r z. Die messenische Geschichte bei Pausanias. "Philologus" 92 : 1937 s. 33). Bezimienny rów i warownia u Tyrteusza, Wielki Rów i warownia Hira u Pauzania-sza. W zasadnicze podobieństwo obydwu wersji wierzy J. Kroy-mann (Sparta und Messenien. Berlin 1937 s. 92 n.); negują zdecydowanie: U. Wilamowitz, Schwartz, F. Hiller von Gaer-tringen, P. Jacoby. Wzmianka Tyrteusza (D i e h l 1, 19-57) jest na pewno zbyt ogólnikowa, by mogła potwierdzić szczegó-łowe opisy Pauzania-sza.

35 Pauly Real Encyklopädie (jw. kol. 1238 nn.), Der Kleine Pauly (Bd. 3 kol. 1252), podobnie J. Wolski (jw. s. 133) określa ją oblężenie jako długotrwałe bez bliższego sprecyzowania.

36 Por. W o l s k i jw. s. 134.

37 Jw. I, 101-103.

38 Zwolski (Ruchy wolnościowe s. 209 n.) pisze: "Przebieg walk jest nam znany jedynie w zarysie. Rozbudzone obywatelami Pausaniasa powstanie nie przedstawia zrazu poważniejszego niebezpieczeństwa dla Lacedemonczyków, którzy mimo jego trwania walczą z Arkadią i przyrzekają pomoc wyspie Thasos. Dopiero katastrofalne trzęsienie ziemi zmienia sytuację. Po nieudanym ataku na Spartę rebelianci wycofują się do Mesenii, gdzie przyciągają na swą stronę niektórych periojków. Wysłany przeciw nim pod Stenykleros oddział trzystu Spartiatów pod wodzą znanego bohatera spod Platei, Arimnestesa, ponosi miazdzącą klęskę, z której nie ocalała żywa dusza. Lacedemonczycy wysyłają teraz do sprzymierzeńców rozpaczliwe apele o pomoc. Odpowiadają na nie członkowie Ligi Peloponeńskiej, Egineci i Mantinejczycy, spoza niej - Platejczycy. Połączone armie stawiają czoła wrogom w nie znanej bliżej miejscowości mesenickiej Isthmos i odnoszą, zapewne w 463 r., walne zwycięstwo. Wyparci z równiny powstańcy umacniają się na górze Ithome, skąd ciągłymi wypadami nekają nieprzyjacielski kraj. Sparta nie, którym sztuka zdobywania fortec zawsze pozostawała obca, czują się bezsilni i proszą o pomoc Ateny. W 462 r. przybywa Kimon na czele 4 tys. hoplitów i "ratuje cały Lacedemon". Mimo to oblężenie Ithome przeciąga się. Jesienią tegoż roku Spartanie odprawiają brutalnie wojsko ateńskie, pozostając pod murami twierdzy sami z resztą sprzymierzeńców. W 459 r., dziesiątym roku powstania, Ithome poddaje się. Warunki kapitulacji pozwalają obrońcom opuścić kraj z zastrzeżeniem, iż nigdy nie przestąpią jego granic. Uchodźców Ateńczycy osadzają w Naupaktos, właśnie zdobytym w Lokrach Ozolijskich".

39 Według Pausaniasa był to 464 r. p.n.e. Potwierdzają także tę datę: Paulys Real Encyclopädie (jw. kol. 1238), Der Kleine Pauly (Bd. 3 kol. 1252), Wolski (jw. s. 135).

40 T. Sinko we wstępie do wydania "Iliady" w przekładzie F. Dmochowakiego (Warszawa 1968 s. 79) pisze, że ks. II-VII opisują pierwszą bitwę, VIII-IX drugą, X-XVIII trzecią, a XIX-XXIII czwartą.

41 Platons Apologie des Sokrates. Hrag. von Franz Josef Weber. Paderborn 1971 20e-21a.

42 Por. przyp. 18.

STRUCTURAL ANALYSIS OF THE DESCRIPTION OF MESSENIAN
WARS IN BOOK IV OF PAUSANIAS' "DESCRIPTION OF GREECE"

S u m m a r y

The literary reflection of Messenian wars constitutes the central theme of the survey of the history of Messenia presented by Pausanias in Book IV of his "Description of Greece". The author of the work, making use of smaller and bigger narrative parts, i. e., logoi, shows the intensification of the Lacedemonian-Messenian conflict (4,2-5,9): he shows exhaustively the course of the first war (5,9-13,7) and the second war (15,1-23,4), and very superficially the third one (24,5-7). The stylistic analysis of the logos parts dealing with the history of these wars reveals a highly rhetorical character of Pausanias' relation. His description is characterized by parallelism, picturesqueness, poetic colour, and its dramatization after the pattern of other, well known rhetorical schemes of presenting battles. The rhetorical character of the narrative of the history of the first Mes-

senian war, close parallelism between the descriptions of the first two wars and their nearly identical size, seem to suggest that Pausanias, regardless of the sources (Myron, Rianos), composed both descriptions himself, disregarding the relations to which he refers in his work. The description of the Messenian wars analyzed in the paper constitutes an example of the rhetorical prose of the period based on minor literary form which is constituted by the particular more or less rhetorical logoi evolving towards various literary kinds and genres but joined together by the common label of literary peregrination.